

*Proto se bát nebudeme, byť se převrátila země
A základy hor se pohnuly v srdci moří.
Žalm 46, 3*

Sborník příspěvků z mezioborové konference

Bát se nebudeme: otřásání a trvání v kultuře japonské a české

14. října 2011

Velká posluchárna Evangelické teologické fakulty UK v Praze, Černá 9

Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
ve spolupráci
s Ústavem Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
Česko-japonskou společností
Cyrilometodějskou teologickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci
Psychosociálním intervenčním týmem České republiky
Spolkem krizovců a humanitářů

C Í L E K O N F E R E N C E

- prozkoumat, jaké způsoby zvládnání životních a společenských otřesů nabízí kultura japonská a kultura česká
- učit se ze setkání kultur a posílit připravenost na neštěstí
- hledat české hodnoty: co bychom světu řekli, kdyby se to stalo nám?
- vzdát poctu japonskému národu – lidem, kteří v důsledku březnového japonského zemětřesení zahynuli, i těm, kteří nesou a pomáhají zvládat jeho důsledky

Obsah

Úvodní a průvodní slovo konference <i>Bohumila Baštecká</i>	2
Klimatické a náboženské zázemí japonských postojů <i>Ludvík Armbruster</i>	6
Česká společnost, náboženství a katastrofy 20. století <i>Zdeněk R. Nešpor</i>	9
Pohromy a duchovní odpovědnost z perspektivy japonské (buddhistické) tradice – anotace <i>Robin Shoen Heřman</i>	14
Stres v jádře, jádro ve stresu – anotace <i>Dana Drábová</i>	15
Povodeň jako jedna z možných přírodních katastrof v České republice <i>Jan Munzar</i>	16
Síla katastrofy, síla vize <i>David Labus</i>	25
Slovo na závěr sborníku	31

Úvodní a průvodní slovo konference

Bohumila Baštecká

Vážené dámy, vážení pánové,

vítám Vás na druhé mezioborové konferenci o neštěstích. V základu naší konference tentokrát stojí zemětřesení. Březnové japonské zemětřesení a následné tsunami si vyžádaly nejméně dvacet tisíc mrtvých a pohřešovaných. Svě domovy ztratilo více než pět miliónů obyvatel a z oblastí zasažených radiací muselo být evakuováno na 475 tisíc lidí.

Výňatek z textu Václava Cílka: Teorie katastrof používá výraz „kaskádový efekt“ pro události podobného typu, jakým bylo Velké východojaponské zemětřesení z 11. března tohoto roku. Nejsilnější zaznamenané zemětřesení japonské historie o síle 9.0 nejprve zpusťovalo severovýchodní pobřeží, které se propadlo o 60 cm a dokonce posunulo zemskou osu o 25 cm, čímž se náš den zkrátil skoro o dvě mikrosekundy. V každém případě se jednalo o jedno z největších zemětřesení lidské historie.

Ale to nejhorší teprve přišlo. O půl hodiny později od moře přicházel hluboký znepokojivý zvuk rostoucí černé vlny, která smetla domy a unášela auta. V přístavu Miyagi vyrostla na 16 metrů! Místy pronikla až deset kilometrů do vnitrozemí. Zničila sto tisíc domů a dvacet tisíc lodí. Dvě třetiny z 24 tisíc mrtvých byli lidé nad šedesát let, nejenom proto, že Japonsko je zemí stárnoucích lidí, ale také je pro ně mnohem obtížnější uniknout živlům. Zatímco u předcházejících zemětřesení většina lidí zahynula pod troskami domů, při této katastrofě se lidé hlavně utopili. Tsunami přerušila vedení plynu a docházelo k apokalyptickým požárům nad tmavou bahnem pokrytou zemí.

Krize dále pokračovala. Tsunami zasáhla čtyři japonské jaderné elektrárny. Nejhůř byla postižena Fukušima, kde výška tsunami byla větší než deset metrů a pravděpodobně dosáhla až čtrnácti metrů, zatímco zařízení elektrárny bylo konstruováno na tsunami výšky necelých šesti metrů. Vlna smetla nevhodně nízko umístěné elektrické rozvody čerpadel, které nebyly nijak chráněny a reaktory ztratily možnost běžného chlazení. Došlo k přerušení elektrických sítí, vodovodů i mobilního telefonního spojení. Ještě tři dny po katastrofě se nedařilo kontaktovat celé velké části pobřeží. Mezitím se rozeběhla jedna z největších humanitárních akcí. Na místa začaly proudit desítky tisíc dobrovolníků a záchranářských týmů. Američané svoji misi nazvali Operace Přítel.

Byli jsme pohnuti, jako býváme vždy v prvních dnech tragédie. V neklidu jsem se vypravila na katedru japanologie a potkala tam doktora. Davida Labuse. Mimo jiné mi dal kontakt na mnicha Robina Shoen Heřmana, vůdčí postavu Česko-japonské společnosti. Začala jsem vnímat lidi, kteří byli jiní. Třeba tím, že svorně tvrdili: *Japonec je odmala zvyklý, že se pod ním třese zem.*

Chceme, aby tato konference podporovala rovnováhu mezi akademickým světem a terénem. Vliv na její podobu má proto i *Psychosociální intervenční tým* s hodnotami „odolnost, spolupráce, duchovní zakotvenost“, které se promítly do názvu konference inspirovaného žalmem: *Bát se nebudeme*. Název nectí akademickou neutralitu, jak upozornil D. Labus. Možná se tak dotýkáme napětí mezi akademickým světem a terénem: jako lidé nejsme neutrální, právě proto, že jsme hodnotově založení a hodnotící.

Hodnoty se dostaly i do cílů konference. Nebyly tam od počátku. 22. července 2011 ale přišla druhá lekce v podobě reakcí na útok, který proti „svým“ obrátil norský občan Anders Breivik. Zabil šedesát devět mladých lidí; jeho a jejich spoluobčané však nadále hájili norskou otevřenost. Nechtěli podlehnout paranoie. Japonsko a Norsko nám nabídly jasně zformulované postoje

národní odolnosti, ačkoli obě události přesahovaly rozměrem i obsahem to, co si do té doby byl člověk schopen představit. – Co bychom světu řekli my, Češi, kdyby se něco podobného stalo nám?

11. září 2011 uplynul půlrok od japonské katastrofy. V japonských městech se vzpomíná na mrtvé. Stovky lidí se nadále pohřešují. Prosím, vzdejme i my japonskému lidu úctu minutou ticha.

Výňatek z tisku: Minutou ticha a modlitbou za oběti zemětřesení si připomněli výročí katastrofy obyvatelé města Išinomaki. Před půl rokem tam vlna tsunami zabila přes 3000 lidí a dalších 700 osob se stále pohřešuje. Vlna rovněž vymazala z mapy velkou část tohoto pobřežního města.

První přednášku prosloví pan profesor Ludvík Armbruster, který mj. celebroul česko-japonskou zádušní mši za oběti březnových živelných pohrom. Proběhla tři měsíce po události v kostele sv. Ignáce mj. díky činnosti Robina Shoen Heřmana.

Výňatek z tisku: V úterý 7. června proběhne v kostele sv. Ignáce na pražském Karlově náměstí česko-japonská zádušní mše za oběti nebývalých živelných pohrom, které v březnu tohoto roku postihly Japonsko a způsobily zde největší katastrofu od konce II. světové války. Mši bude celebrouvat osobnost nejpovolnější – pater prof. Ludvík Armbruster SJ (v minulých dvou obdobích děkan Katolické teologické fakulty UK), který v Japonsku v duchovní službě a jako universitní profesor působil více než čtyřicet let a dokonale srostl s japonským kulturním prostředím. Liturgickým zpěvem se k modlitbě připojí Schola Gregoriana Pragensis pod vedením Davida Ebena a opat Saikawa Buntai z buddhistické školy Tendai, představený liturgického sdružení Gyosan-ryū Tendai shōmyō, s nímž Schola Gregoriana Pragensis již více než dvanáct let spolupracuje na projektu Blízké hlasy z dále, postaveném na souznění gregoriánského chorálu a tendaiských liturgických zpěvů shōmyō.

Hledali jsme český protipól ke vhladu profesora Armbrustera a k přednášce Davida Labuse. Nemohla jsem se ale rozpomenout, že by Českou republiku postihlo v minulém století kromě první světové války cokoli otrásajícího. Docent **Zdeněk R. Nešpor** mě svým příspěvkem vyvedl z omylu.

Setkání s japanologem a mnichem **Robinem Shoen Heřmanem** do mé hlavy zasel dvě slova: kázeň a harmonie. A také to, že japonská kultura je postavena na vratkosti existence.

V úvodu jsme četli z článku Václava Cílka a ještě ve čtení budeme pokračovat. Autor se dnes nemohl osobně dostavit, leč máme tu jeho spolupracovníka z českých povodní 2010 **Jana Čížka**. Spolu vytvořili fotografickou knihu *Pod vodou – zpráva o velké povodni na Frýdlantsku, klimatické proměně světa a pocitu duše po katastrofě*.

Výňatek z medailonků konference: Jan Čížek se narodil roku 1952 v Praze. Studoval fotografii na Grafické škole a na FAMU. Věnuje se tvorbě studiové i mimostudiové, zakázkové a volné fotografii. V současné době žije na venkově, stranou od hučícího davu. Kontakt: fotoatelier.cizek@email.cz

Jsme rádi, že můžeme přivítat mezi přednášejícími paní doktorku **Danu Drábovou**. Z jejího životopisu ční mezník Černobylu. Možná se z jejího příspěvku dozvíme, zda druhým životním mezníkem nebude Fukušima, největší jaderná havárie od výbuchu černobylského reaktoru.

Výňatek z textu Václava Cílka: Kaskáda krizí se nejvíc projevila v jaderné elektrárně Fukušima. Automatická čidla ještě v průběhu zemětřesení zastavila provoz. Vlna smetla chladicí systém. Jaderné palivo se začalo zahřívát a tavit. Druhý den ráno došlo k výbuchu vodíku uvolněného rozkladem vody. Horká pára začínala do okolí vynášet radioaktivní látky.

O další den později padlo rozhodnutí reaktor chladit za každou cenu, aby se předešlo roztavení základů a tím obrovské radioaktivní kontaminaci. Byla použita mořská voda, přestože se vědělo, že korodované části elektrárny již nebude možné použít. Zároveň jak vlastník, tedy Tokyo Electric Company (Tepco), tak vláda spustily mediální „mlžnou clonu“, ve které zamlčely skutečný rozsah havárie. Radioaktivita dále stoupala.

Výňatek z tisku: Kromě vzpomínkových akcí na oběti katastrofy provázela půlroční připomínky i řada protestů. Jeden z největších pochodů se konal v centru Tokia. Průvod 2500 lidí demonstroval před sídlem energetické společnosti Tepco. Pak lidé vytvořili živý řetěz kolem budovy ministerstva hospodářství, obchodu a průmyslu. Požadovali uzavření všech jaderných elektráren v zemi a přechod na alternativní zdroje energie.

Výňatek z textu Václava Cílka: Napětí bylo velké nejenom kvůli jaderné havárii, ale japonská Meteorologická služba varovala před dalším velkým zemětřesením o magnitudě 7.0. Premiér Kan situaci označil za nejhorší poválečnou krizi. Menších otřesů, z nichž každý by vyděsil obyvatele Evropy, bylo kolem sto padesáti. Odstávka jaderných elektráren hrozila přerůst v národní black-out. Okamžitě byla za obrovských zmatků zastavena většina vlaků. Tokyo a okolní prefektury byly rozděleny na pět skupin, které měly být střídavě každé tři až šest hodin vypínány. Firmy nejprve zhasly reklamy. V zemi zavládl disciplinovaný zmatek.

Českým přírodním katastrofám dominují povodně. Doktor **Jan Munzar** se zabývá povodněmi ve střední Evropě z historického hlediska. Jeho příspěvek byl pro mě zjevením v jinak poněkud mátožné publikaci *Psychologie katastrofické události*.

V základu této konference stojí zemětřesení a doktor Labus. Podle jeho úvahy, že v Japonsku souvisí síla katastrofy s následnou vizí, se celá konference měla původně jmenovat. Je to námět pro vnímání přínosu katastrof a krizí. Mimochodem, ve stejné době, kdy **David Labus** mluvil o síle katastrofy a síle vize, končila v Církvi českobratrské evangelické iniciativa *Kříze/vize*; přála jsem jí, aby uměla vítat krizi, a pátrat, zda se v jejím středu neskrývá nosná vize.

Při přípravě konference mě překvapovalo, kolik Čechů se cítí mít japonskou identitu. Nevím, jestli existuje Japonec, který by se tak identifikoval s naší filozofií a hodnotami.

Každopádně dalším japonským Čechem je pro mě muž, který se ke konferenci přihlásil sám. Věnuje se haiku, což je japonská tradiční 17slabičná básnická forma. Poet Paul Nemo Ermite napsal více než 10 000 haiku, převážně v češtině. Umění haiku učí na Akademii tvůrčího psaní v Hostivaři.

Naše konference prozkoumávala otřásání a trvání v kultuře japonské a české. Poukázala na rozdílnost japonských a českých hodnot a jejich východisek: *Vy máte jednoho Boha a věříte v jednu pravdu; našich bohů je mnoho. A tak i pravd může být mnoho*, zmiňoval profesor Armbruster, co ho učil jeho japonský přítel.

Co jsme se my, Češi, o sobě dozvěděli díky možnosti dívat se na Japonce? Jsme prý v situaci katastrof více schopni improvizovat. Otázka, co bychom světu řekli, kdyby nás potkala katastrofa podobná japonské, zůstává otevřená. V diskusi se z různých stran probírala osobní – občanská – odpovědnost. Každý z nás má svou zodpovědnost například za přijímání rizika (katastrof), přijímáme-li výhody technologického pokroku. Rovněž jsme odpovědní za to, jak se Česká republika vyrovná s „hnědnutím“ politické scény (s nacionálním a jiným extremismem), v němž ústí česká historie 20. století. Tváří v tvář japonskému odkazu jsme v úzkém i širokém smyslu odpovědní za svůj postoj k sobě a k prostředí.

Profesor PhDr. Ludvík Armbruster SJ (Societas Jesu)

Narozen 1928 v Praze. Studoval v Římě, v Tokiu, ve Frankfurtu. V letech 1952–2000 pobýval jako misionář v Japonsku. Přednášel na katolické univerzitě v Tokiu, 2002–2009 děkanem Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, nyní činný v administraci České provincie Tovaryšstva Ježíšova a jako výpomocný duchovní u sv. Ignáce.

Z jeho publikací v češtině vyšlo:

ARMBRUSTER, Ludvík, KRÍŽKOVÁ, Marie Rút (2008). O duchovní zralosti: na minutu s Ludvíkem Armbrusterem. Praha: Karmelitánské nakladatelství.

ARMBRUSTER, Ludvík, PALÁN, Aleš (2011). Tokijské květy. Ludvík Armbruster v rozhovoru s Alešem Palánem. Praha: Karmelitánské nakladatelství.

Kontakt: l.armbruster@jesuit.cz

Klimatické a náboženské zázemí japonských postojů

Ludvík Armbruster

Japonská kulturní tradice se do poloviny 16. století po tisíc let vyvíjela bez jakéhokoli styku s Evropou. Ovlivňuje ji vztah Japonců k přírodě, šintoismus a buddhismus a specifický žebříček hodnot, na jehož vrcholku trůní zdvořilost.

1. Děti přírody

Japonské ostrovy se rozkládají v oblasti mírného podnebí. Severní ostrov Hokkaido se těší klimatu, které se podobá našemu středoevropskému, jihozápadní ostrov Kjúšú už zasahuje do subtropického pásma. Dešťů spadne za rok třikrát víc než u nás, po celý rok něco kvete. Když u nás v zimě celá příroda spí, kvetou v Japonsku kamélie. Přírodu proto Japonci nevnímají jako ohrožení, jemuž je nutno čelit, jako třeba v arktických oblastech nebo na pouštích. Naše přísloví: „Zima se tě zeptá, cos dělal v létě“ Japonci neznají. Spíše se spontánně chápou jako část přírody, svěřují se jí a nám Evropanům předhazují, že se z přírody rádi vyjímáme, objektivizujeme ji a děláme z ní předmět naší manipulace.

Bezstarostný život dětí přírody ovšem čas od času přeruší kalamita, jakou je třeba zemětřesení, tsunami, tajfun nebo výpadek dešťové doby na začátku léta, takže i Japonci si uvědomují, že v přírodě vládou síly, které se svým rozsahem a intenzitou vymykají racionálnímu ošetření. Styk s nimi upravuje jejich národní náboženství šintoismus. Japonský císař v něm hraje roli nejvyššího šamana, který každoročně prvního ledna vykonává v národní svatyni v Ise jisté tajemné obřady, díky nimž se pak pravidelně střídají letní období, krásy mají telata a rýžová políčka vydávají svou úrodu.

Jeden japonský kolega mi kdysi vysvětlil rozdíl mezi japonskou a evropskou mentalitou na příkladu japonských dřeváků. V Japonsku si lidé na venkově, když si trochu vyběhnou ven, rádi obouvají dřeváky, kterým říkají „geta“. Jsou to dřevěné destičky, na jejichž horní ploše jsou připevněna dvě ouška, do nichž se zajede palcem a prsty u nohou. Na dolní ploše jsou zespoda přibité dva zuby nebo „jazyky“, po nichž se chodí. Na dláždění to pak při chůzi pěkně klope: klapý klap. V létě za pěkného počasí si lidé obouvají lehká geta s mělkými zuby, za deště si berou do bláta těžší dřeváky s delšími jazyky. „Jak se vy Evropané bráníte proti blátu na ulicích“, zeptal se mě můj kolega. „Asfaltujete ulice, že ano? My Japonci si naproti tomu přitlučeme na naše geta delší zuby.“

Trochu náročněji bychom to mohli rozvést asi takto: My na Západě, když jsme nespokojeni se svou situací, měníme rádi prostředí kolem sebe tak dlouho, až nám to konečně vyhovuje. Lidé na Východě se naopak snaží měnit sama sebe tak dlouho, až jim ona nepříjemnost přestane vadit. Možná, že se tím dotýkáme jednoho z důvodů, proč se Asiaté lépe vyrovnávají s přírodními katastrofami než my Evropané; proč jsou ochotnější podrobit se tomu, co je nevyhnutelné, na rozdíl od nás, kteří stále hledáme důvod své nespokojenosti mimo sebe, místo abychom se zamýšleli nad svými vlastními chybami.

2. Buddhismus

Druhým důvodem, proč se Japonci lépe vypořádávají s přírodními katastrofami než my, je vliv buddhismu, náboženství, které se začalo šířit v Japonsku z Číny přes Koreu v šestém století. Můj přítel Robin Shoen Heřman, který bude mluvit po mně, bude mít možná výhrady k tomu, co vám teď k tomu chci říci ve velmi exponované, zjednodušující zkratce. Základní otázka, na niž se buddhismus snaží odpovědět, není **teoretická**. Ve věrouce se různé buddhistické školy jedna od druhé velmi liší, jejich spektrum sahá od polyteismu přes monoteismus až k ateismu. Společnou mají ale všechny **praktickou** otázku: *Jak se zbavím utrpení?* Buddhova odpověď zní: *Musíš přestat lpět na životě. Dokud jsi a zůstáváš otrokem svých egoistických tužeb, budeš se stále potáčet od jednoho zklamání k druhému.* Buddha nám naproti tomu svou meditační praxí otvírá obzor absolutní svobody. Kdo na ničem nelpí, je osvobozen od utrpení a začíná žít naplno. Nám Evropanům se pak takový postoj tváří v tvář přírodním a společenským katastrofám jeví jako hrdinný stoicismus, který na Japoncích obdivujeme.

3. Zdvořilost

Zastavme se však ještě u jedné stránky japonské národní povahy, která hraje podle mého mínění ve chvílích extrémního ohrožení mnohem větší roli, nežli se nám na první pohled může zdát. Japonci mají totiž jiný žebříček hodnot než my – nemělo by nás to udivovat, když si uvědomíme, že Japonci měli za sebou už tisíc let vlastní kulturní historie, než se v polovině 16. století poprvé setkali s naší evropskou řecko-biblickou kulturní tradicí. Staletá zkušenost zápasu s živelnými pohromami vychovala Japonce k občanské slušnosti a ohleduplnosti. Nejvyšším měřítkem jejich společenského chování se tak od starověku stala zdvořilost. Chovat se nezdvořile je hříchem, který se neodpouští ani v tomto ani v příštím životě. Nám se může zdvořilost zdát jednostranně vnějškovou a formální pohnutkou jednání, ale právě v situacích extrémního ohrožení, kdy všechny ostatní ohledy na okamžik ztrácejí svou relevanci, se osvědčuje zdvořilost jako účinná pomoc proti rabování, které tak nehezky doprovází naše zkušenosti s povodňovými kalamitami. Když museli po výbuchu poškozeného atomového reaktoru lidé dlouhodobě opustit okolí elektrárny ve Fukušimě, nemuseli se obávat o majetek, který zanechali bez dozoru. Nikomu z nich by ani nenapadlo obohacovat se na úkor poškozených. Bylo by to nezdvořilé.

4. Nesouměrnost kulturních tradic?

Rád bych ale varoval před ukvapenými závěry z přímého srovnávání japonských postojů s našimi. Zdání klame, pod stejnou omítkou se skrývá úplně jiné zdívo, jak se o tom rychle přesvědčí každý cizinec, který se v Japonsku usadí. Po čtrnácti dnech se mu zdá, že by mohl napsat o Japonsku knihu, po třech měsících by si troufl už jenom na malý článek, a za dva roky už nechce o Japonsku psát vůbec nic, protože mu došlo, že vlastně ničemu nerozumí. Objeví například, že říci někomu do očí pravdu bývá obvykle nezdvořilé (jak se tedy ale máme dorozumět?), že se mladý Japonec v metru nezvedne, aby postoupil své místo starému a očividně nemocnému člověku (kam se poděla zdvořilost?), že se při buddhistické meditaci musí adept vzdát i touhy po osvícení, jež je přece cílem meditace (proč tedy meditovat?). Vtírá se otázka: Naše technické manipulování přírodou se možná zvrhlo v soustavné ničení životního prostředí. Nesvádějí ale japonské dřeváky, místo aby vedly k hlubší životní moudrosti a vyrovnanosti, spíše ke konzervování starých neřádů?

Co na to říci? Náš svět se díky novým prostředkům komunikace stále více proměňuje v jednu jedinou globální vesnici. Kulturní tradice, které se po tisíciletí rozvíjely více méně nezávisle na sobě, se dnes chtě nechtě na každém kroku střetávají. Na našich obrazovkách jsme svědky událostí, které se právě odehrávají na druhém konci světa a které mohou mít dopad i na nás. Domnívám se, že život v této globální vesnici je pro nás výzvou, abychom hledali to, co nás spojuje, spíše než to, co nás rozděluje. Rozdíl mezi Západem a Východem je – dovolíte-li mi použít terminologii formální logiky – *oppositio contraria*, nikoli *contradictoria*. *Oppositio contraria* ale označuje dva extrémy uvnitř jednoho rodu. Jenom to, co stojí na stejném základě, se může od

sebe extrémně lišit. Čím víc se budeme snažit pochopit a respektovat druhého v jeho jinakosti, tím hlouběji se seznámíme i s naší společnou lidskou přirozeností.

Na mostech, které dnes spojují různé civilizace, vládne obousměrný provoz. Japonci se už od nás dávno naučili asfaltovat své silnice a my si uvědomujeme, že naše křesťanství je svým původem asijským náboženstvím. Učíme se naslouchat jeden druhému s vědomím, že snaha pochopit druhého v jeho jinakosti je cestou vzájemného obohacení. Zcela ve smyslu názvu naší konference tedy: „Bát se nebudeme“, ani ostýchat.

Docent PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D.

Historik a sociolog náboženství, působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy a jako vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze. Od roku 2009 je předsedou hodnotícího panelu pro historii a archeologii Grantové agentury ČR. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu přibírá další témata z historie, sociologie a sociální antropologie. Je autorem více než sto padesáti odborných statí a spolu/autorem či editorem patnácti knih.

Publikace z poslední doby:

NEŠPOR, Zdeněk R. (2008). Ne/náboženské naděje intelektuálů. Praha: Scriptorium.

NEŠPOR, Zdeněk R. (2009). Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha: Kalich.

NEŠPOR, Zdeněk R. (2010). Příliš slábi ve víře. Praha: Kalich.

JUST, Jiří, NEŠPOR, Zdeněk R., MATĚJKA, Ondřej, et al. (2009). Luteráni v českých zemích v proměnách staletí. Praha: Lutherova společnost.

NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. (2010). Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu? Praha: Scriptorium.

Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Česká společnost, náboženství a katastrofy 20. století

Zdeněk R. Nešpor

Je obecně známou skutečností, že současná česká společnost patří mezi nejméně nábožensky založené společnosti světa, alespoň pokud jde o deklarované postoje a církevní religiozitu. K nějakému náboženskému vyznání nebo církvi se hlásí jen necelých čtyřicet procent obyvatelstva¹ a pravidelným návštěvníkem bohoslužeb je jen asi každý dvacátý dospělý občan, o moc vyšší přítom není ani podíl těch, kteří se náboženskými hodnotami řídí při svém každodenním jednání. Velká část společnosti je dokonce hrdá na svůj proklamativní ateismus.

Toto odnáboženštění na druhou stranu vůbec neznamená, že by Češi byli skutečnými ateisty. Osob, které trvale a reflektovaně odmítají existenci jakékoliv transcendece, není v české společnosti o nic víc, než důsledných církevních věřících. Naproti tomu nadpoloviční většina Čechů sice odmítá církev a prohlašuje se za ateisty, současně však věří v osud a horoskopy, v magickou moc amuletů nebo nadpřirozené schopnosti léčitelů a podobně. Tato situace je srovnatelná s jinými odcírkevněnými západoevropskými zeměmi, jen v české společnosti začala o dost dříve.

1. Český rozchod s církvemi v 19. a 20. století

V průběhu 19. století došlo k faktickému rozchodu velké části české společnosti s většinovou římskokatolickou církví, který se promítl i do vztahu k dalším, celospolečensky méně rozšířeným a známým náboženským organizacím. Důvodem přitom byla jednak modernistická kritika církve a náboženství obecně, posílená tehdejšími oficiálními církevními postoji, za druhé liberální kritika rakouského „spojenství trůnu a oltáře“, které římskokatolické církvi fakticky přiznávalo výsadní postavení a nepominutelný politický vliv, a konečně nacionalistická kritika jejích (údajných) proněmeckých postojů spojená s idealizací dávné tradice české reformace.

¹ Údaj (35 valid. %) pochází ze sčítání lidu 2001. V době publikace sborníku již byly k dispozici předběžné výsledky sčítání lidu z roku 2011, podle nichž se k náboženskému vyznání přihlásilo necelých 14 procent (25 valid. %) populace a dalších 7 procent se označilo za věřící bez církevní příslušnosti. Umožnění posledně uvedené odpovědi přitom znemožňuje smysluplné srovnání s výsledky dřívějších censů, ještě větší potíž je však v tom, že celá polovina obyvatel využila možnosti na otázku vůbec neodpovědět, což činí výsledky censu prakticky nepoužitelnými, protože neznáme (různé) důvody tohoto jednání respondentů, natož jejich další charakteristiky.

Tento proces nabyl masového rozsahu v poslední třetině 19. století, zpočátku však – na rozdíl třeba od části českých Němců – nevedl k formálnímu opouštění římskokatolické církve, vůči níž neexistovala reálná sociální alternativa. Teprve v této době totiž došlo ke skutečné emancipaci evangelíků, kteří nicméně zůstali na okraji společnosti, a marginální byly také nově vznikající nonkonformistické církve. Tyto církve nadto většinou samy nevyhovovaly „potřebám“ liberálních modernistů a byť část z nich oslovovaly kupříkladu prostřednictvím odkazů k tradici české reformace, nedošlo k vytvoření dlouhodobě silných vazeb případných konvertitů, kteří se k nim přidávali spíše z politických a kulturních důvodů (pokud vůbec). Výsledkem proto bylo odcírkevnění, v řadě případů spojené s apriorně negativními postoji vůči (křesťanským) církvím nebo i náboženství obecně, s nímž ruku v ruce rostl zájem o privatizované formy religiozity.

Viditelným výrazem tohoto procesu bylo výstupové hnutí z římskokatolické církve po první světové válce, v tomto období nesrovnatelné s žádnou jinou (západo-)evropskou zemí. V Čechách (a až na výjimky výlučně mezi českojazyčným obyvatelstvem) většinou církev tehdy formálně opustila více než pětina věřících, z nichž asi polovina vytvořila Církev československou (husitskou) a druhá polovina zůstala zcela bez vyznání. I to byl přitom jen „vrcholek ledovce“, neboť dalším čistě formálním členům církev už nestála ani za to, aby podnikli nezbytné formální kroky k jejímu opouštění. Proces odcírkevnění pak samozřejmě dále prohloubil komunistický režim svojí cílenou protináboženskou politikou, omezováním církví a věřících i konsekvantním informačním působením na další generace, zejména v rámci oficiálních vzdělávacích institucí.

2. Společenské otřesy 20. století u nás: volání po náboženské obnově

V průběhu 20. století působením historických zvrátů došlo k řadě společenských otřesů a přímo katastrof, které vyvolaly také relativizaci (dosavadních) hodnot a volání po nějakém „návratu náboženství“. Už po první světové válce bylo například argumentováno, že „válka posílila egoismus, materialismus a požitkářství“, což měla napravit nějaká „nová česká reformace“; podobné stesky i naděje se pak opakovaly ještě mnohokrát. Neúspěšnost těchto snah o „náboženskou obnovu“ přitom možná pramenila také z toho, že jich bylo příliš mnoho a příliš různorodých, přesto stojí za to rekapitulovat alespoň ty nejvýznamnější.

2. 1 První světová válka

Zásadním otřesem byla první světová válka, která po století téměř absolutního míru, ekonomické prosperity a společenského rozvoje (posíleného také koloniální závislostí řady mimoevropských zemí) nabourala představu „automatického“ pokroku a humanizace. Válka vyvolala v celé Evropě náboženskou krizi, umocněnou také dřívější církevní podporou obou válčících stran, ke skutečné masivnímu výstupovému hnutí došlo nicméně z výše uvedených důvodů jenom v nově konstituovaném Československu (přesněji zejména v Čechách, v mnohem menší míře na Moravě a ve Slezsku a vůbec ne na Slovensku a Podkarpatské Rusi).

I toto výstupové hnutí z římskokatolické církve bylo nicméně částečně kompenzováno vznikem „národně katolické“ Církve československé a menším, avšak relativně výrazným růstem nově vytvořené Českobratrské církve evangelické a menších křesťanských církví (zejm. metodistů).

2. 2 Velká hospodářská krize

Velká hospodářská krize na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století sice neměla přímý náboženský dopad, nicméně koincidovala s jakýmsi „národním smířením“ s katolicismem. Zatímco první léta republiky byla prodchnuta protikatolickou a namnoze protináboženskou agitací, rétoricky spojenou s politicky motivovaným oslavováním české reformace, které většinou nemělo žádné hlubší náboženské kořeny, od konce dvacátých let lze pozorovat upadání těchto stereotypů a opětovně pozitivnější hodnocení římskokatolické církve. Vzrůstající část společnosti se s církví „smířila“ a uznala (některá) pozitiva jejího působení – nehledě na to, že většina z ní formálně vlastně ani nikdy nevystoupila.

2. 3 Mnichovská zrada

Další zlom představoval Mnichov, respektive to, co bylo vnímáno jako zrada západních spojenců a rozpad liberálních a proevangelických hodnot, na nichž byl vybudován étos první Československé republiky. Po jejich odstranění nastoupil krátký – možná i svou podstatou krátkodechý – pokus o vybudování druhé, „svatováclavské“ republiky, jejíž legitimitu i funkčnost mělo založit shora zaváděné znovuposílení římskokatolické víry, odkaz k dávným tradicím české religiozity i státnosti a restrikce jinak orientovaných forem politického, společenského a kulturního života. Plnému rozvinutí této vůči prvorepublikovému étosu protichůdné snahy o vybudování nové národní identity nicméně zabránila okupace českých zemí a následné propuknutí druhé světové války, přičemž okupační režim v rámci omezení občanského života a svobod v protektorátu omezoval i náboženské organizace a jejich provoz.

2. 4 Druhá světová válka a komunistický převrat

Důsledky nacistické okupace a druhé světové války, která se v náboženské oblasti projevila také řízeným holocaustem, nelze snadno oddělit od toho, co následovalo v bezprostředně poválečném období: tříletí limitované demokracie s výraznými socializačními tendencemi, po němž přišel komunistický převrat. Třebaže tyto události nepochybně měly různá náboženská vyznění, dělily je tak krátké historické periody, že vzhledem k dostupným informacím můžeme konstatovat pouze souborný výsledek.

I přes nástup od počátku zjevně protinábožensky zaměřeného komunistického režimu výsledkem byla zástava dřívějšího odcírkevnění a naopak nárůst církevní religiozity: podle sčítání lidu v roce 1950 se k jednotlivým křesťanským církvím přihlásilo více osob, než podle předcházejícího censu z roku 1930, a to v relativních i absolutních hodnotách (samozřejmě s přihlédnutím k demografickým změnám, zejména odsunu tří milionů českých Němců). Komunisté na to odpověděli (také kvůli diktátu Moskvy) snahou diferencovat mezi jednotlivými církvemi: v prvních dvaceti letech byla jejich proticírkevní politika namířená hlavně proti římskokatolické církvi a některým menším náboženským společenstvím, zatímco vztahy k evangelíkům a Církvi československé (husitské) byli značně shovívavější (ač ani tyto církve neměly na různých ustláno).

2. 5 Pražské jaro 1968: komunismus s lidskou tváří

K dalšímu náboženskému oživení došlo v období tzv. Pražského jara, kdy byly církve zbaveny alespoň nejhorších pout dřívější státní ateizační politiky a mohly se ve větší míře vrátit k veřejnému působení. Zájem o ně nepochybně byl, neboť ještě v roce 1969 se čtyři pětiny společnosti vyslovily pro zavedení pravidelného nedělního vysílání bohoslužeb prostřednictvím rozhlasu. Právě tento zájem je však charakteristický svojí anonymitou, nepochybně motivovanou i vzpomínkou na dřívější represe věřících, ale také dále postupující privatizací náboženských potřeb.

2. 6 Gulášový socialismus a sametová revoluce

V souvislosti se ztrátou „víry v komunismus“, o níž se přičinila násilná likvidace Pražského jara, a s degenerací „gulášového socialismu“, k níž začalo docházet v osmdesátých letech, kdy komunistický režim přestal vyhovovat i těm, kteří se s ním smířili z materiálních nebo oportunních důvodů, začala být hledána nějaká „alternativa“, nový světový názor. Na čas se zdálo, že tuto roli znovu vyplní náboženství. Masové protirežimní demonstrace v posledních letech vlády komunistického režimu měly ne nepodstatnou náboženskou dimenzi. Vůbec největším výrazem odporu za celých čtyřicet let komunistické vlády ostatně byla velehradská pouť u příležitosti cyrilometodějského milénia v roce 1985. Také svatořečení Anežky České na podzim 1989 a první návštěva papeže v Československu o necelý půlrok později posilovaly představu „návratu“ postkomunistické společnosti k (římskokatolickému) náboženství; rostl i zájem o jiné církve a duchovní proudy. Ve většině případů byl tento zájem nicméně jen povrchní, v podstatě politicky motivovaný a „módní“, což vedlo k jeho přesunům ke stále vzdálenějším a méně autoritativním formám religiozity, až v průběhu devadesátých let (téměř) zcela vymizel.

2. 7 „Řád a pořádek“ české současnosti

Posledním pokusem o znovuetablování náboženských hodnot ve společnosti je možná také aktuální nárůst nábožensko-nacionální rétoriky různých drobných pravicových politických stran, sociálních a kulturních uskupení i veřejně činných intelektuálů a osobností, k němuž se začíná hlásit i současný prezident republiky Václav Klaus. Tyto názorově jinak dosti heterogenní jednotlivci a skupiny spojuje rétorická kritika liberalismu a volání po údajných tradičních hodnotách, stejně jako představa o nutnosti zavedení „pořádku“ ve společnosti a jejím odborném vedení, které by nemuselo ve všech případech respektovat demokratické principy.

3. (Náboženské) hledání a církev

Třebaže se všechna uvedená hnutí náboženství a náboženských hodnot dovolávala, je třeba konstatovat, že byla z velké části motivována spíše politicky a sociálně: ideovými a hodnotovými krizemi, které si sice většina společnosti uvědomovala, avšak nenacházela z nich snadnou cestu – a „náboženství“ bylo „první na ráně“ při hledání alternativního sociokulturního zakotvení. Také proto tato hnutí nevedla k žádné skutečné náboženské obnově, přičemž typickým příkladem mohou být třeba evangelické nebo metodistické sbory vzniklé z přestupového hnutí po první světové válce, nebo náboženské obce Církve československé (husitské) vzniklé v pohraničí po druhé světové válce – naprostá většina z nich nepřečkala generaci svých nadšených zakladatelů a životnost ztratila často už po několika letech. O krátkodechém „zcírkevnění“ po roce 1989 ani nemluvě.

Přesto je třeba rozlišovat mezi hnutími náboženské obnovy, která měla alespoň určitý sociální základ, vycházela „zdola“, a těmi, v nichž šlo primárně o politickou motivaci, rétoricky vyvolávanou „shora“. K prvním lze přes všechny výhrady zařadit meziválečné přestupové hnutí, ale také jeho zástavu ve třicátých letech a po druhé světové válce, stejně jako naivní „mladokřesťanství“ (Šiklová 1986) ve druhé polovině osmdesátých let a bezprostředně po listopadu 1989. Druhý případ reprezentují fašizující druhá republika a aktuální tzv. konzervativní nábožensko-nacionální tendence. V těchto případech je sociální mobilizace a „zájem o náboženství“ vyvoláván uměle, prostřednictvím moci a strachu, hledáním nepřátel, voláním po silném vůdci, který odstraní společenský marasmus a zavede transcendentní řád.

Případy prvního typu byly mnohdy zjevně nehluboké, z církevního hlediska nesmyslné a z hlediska etablovaných věřících patrně naivní, nelze jim však upřít osobní nadšení a zájem konvertitů, byť jen krátkodobý. Z lidského hlediska ostatně nelze ani posoudit, jak by „správné“ náboženství vlastně mělo vypadat. Naproti tomu případy druhého typu jsou odsouzeníhodné, protože jednoznačně vedly ke zneužití náboženské rétoriky a potřeb společnosti, namnoze uměle vyvolaných nebo alespoň posunutých, k nenáboženským cílům. Iniciátoři a architekti těchto „náboženských obnov shora“ byli a jsou motivováni politickými, mocenskými nebo ekonomickými cíli mnohem víc, než snahou o skutečný, profánními hledisky neregulovaný rozvoj religiozity.

Samozřejmě platí, že kterékoli náboženství a nábožensky zakotvené hodnoty jsou využitelné k legitimizaci prakticky čehokoliv. Jak ukázal kupříkladu americký sociolog Mark Juergensmeyer (2007), mohou sloužit jak k podpoře humanismu a etiky mezilidských vztahů, tak také jako zaštitění válek a teroristických útoků. Toto nebezpečí je přitom obzvlášť patrné ve společnosti, jejíž náboženské znalosti jsou velmi malé – což je český případ. Neznalost náboženství je přitom mnohem problematičtější důsledkem vlády komunistického režimu než samotné (pokračování) odcírkevnění: většina společnosti kvůli ní nerozumí vlastní minulosti ani jiným kulturám, stává se obětí ideologizace náboženství (nebo jeho náhražek), aniž by fungovalo jako sociální pouto a v každodenním životě uplatňovaný soubor etických norem.

Právě v této oblasti pak leží úloha církví, těch etablovaných i nově vznikajících nebo do české společnosti nově přicházejících: zprostředkovávat nejen náboženské poznání svým členům, ale

také poznání náboženství „zbytku společnosti“, a současně upozorňovat na možná zneužití pseudonáboženské rétoriky k politickým, případně dalším nenáboženským účelům. Potíž je v tom, že církve málokdo poslouchá a že samy rády sedají na lep lákání moci ve jménu znovunastolení ztraceného vlivu a prestiže.

Literatura:

- Hamplová, Dana, Řeháková, Blanka (2009). Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství. Praha: SOU AV ČR.*
- JUERGENSMEYER, Mark (2007). Teror v mysli Boží. Globální vzestup náboženského násilí. Brno: CDK.*
- KITTA, Michal (ed.) (2006). Český ateismus: příčiny, klady, zápory. Benešov: EMAN.*
- NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. (2010). Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu? Praha: Scriptorium.*
- NEŠPOR, Zdeněk R. (2010). Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu. Praha: Kalich.*
- ŠIKLOVÁ, Jiřina (1986). Mládež v ČSSR a náboženství. Svědectví 20, 79: 513-520.*

Robin Shoen Heřman

Japanolog a mnich japonské buddhistické školy Tendai. Zabývá se zprostředkováním a studiem kořenů japonské duchovní tradice (včetně klíčových kanonických spisů) a japonské liturgické praxe.

*Studoval mj. na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, Kjótské universitě a v klášterním semináři Eizan Gakuin. Po letech působení v Orientálním ústavu AV ČR a v klášteře Enryaku-dži na hoře Hiei (kam se stále příležitostně vrací) se momentálně, jako programový ředitel Česko-japonské společnosti, věnuje zejména organizaci projektů mezikulturní výměny a mezináboženské spolupráce. Externě působí na Ústavu filosofie a religionistiky FF UK.
kontakt: shoen@japan.cz*

Pohromy a duchovní odpovědnost z perspektivy japonské (buddhistické) tradice – anotace

Robin Shoen Heřman

Prozkoumáme, jakým způsobem reflektuje japonská tradice vazbu mezi lidskou myslí a tzv. světem jevů, odpovědnost jedince za harmonické fungování socio-ekosystému; jakým způsobem jsou tyto přístupy zakotveny v buddhistických kanonických spisech a jaké nacházejí vyjádření v liturgické praxi i osobních postojích některých exponovaných osobností japonských duchovních dějin.

Ing. Dana Drábová, Ph.D.

Narozena 1961, po studiu na Fakultě jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT (1985) se věnovala problematice přírodních zdrojů záření. Od havárie jaderné elektrárny v Černobylu v dubnu 1986 se zabývala monitorováním radiační situace, vnitřní kontaminací osob a otázkami souvisejícími s havarijní připraveností státu pro případ radiační havárie. Od 1996 pracovala jako ředitelka Státního ústavu radiační ochrany. Rozhodnutím vlády ČR byla dne 1. 11. 1999 jmenována předsedkyní Státního úřadu pro jadernou bezpečnost.

V 2002 ukončila postgraduální doktorandské studium na FJFI ČVUT v oboru jaderná fyzika obhajobou doktorské disertační práce na téma Vybrané metody mapování kontaminace rozsáhlých území radionuklidy.

Zúčastnila se řady expertních misí Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE, anglicky IAEA – International Atomic Energy Agency) zaměřených na zlepšování dozorného rámce v oblasti radiační ochrany a jaderné bezpečnosti v rozvojových zemích (Arménie, Moldávie, Uzbekistán, Ukrajina, Jordánsko, Pákistán, Čína apod.). Je zástupcem ČR ve Vysoké skupině pro jadernou bezpečnost EU, v Poradním výboru pro jadernou bezpečnost generálního ředitele MAAE a v letech 2006 až 2009 byla předsedkyní Asociace západoevropských jaderných dozorů (WENRA). Zastupuje ČR ve funkci Guvernéra v Radě guvernérů MAAE pro období 2010–2012.

Kontakt: Dana.Drabova@sujb.cz

Stres v jádře, jádro ve stresu – anotace

Dana Drábová

Na počátku nového tisíciletí se náš svět dramaticky mění. Jeho udržitelnost není sice nedosažitelným snem, současně však kritické analýzy soudobého stavu a předpovědi dalšího možného vývoje životního prostředí, společnosti a ekonomiky přinášejí vážné otázky ve vztahu k našemu současnému směřování, mnohdy i katastrofické scénáře tohoto světa. Pokrok je přijímán více méně jako samozřejmost, paradoxně je však stále intenzivněji doprovázen očekáváním, že nebudeme vystavováni nedobrovolným rizikům.

Jak bychom se měli postavit k jaderné energii po havárii jaderné elektrárny Fukušima? Rozhodnutí, zda jádro má, nebo nemá být jedním ze způsobů, kterým budeme do budoucna zajišťovat pokrytí části našich energetických potřeb, rozhodně není přímočaré. Je založeno na hledání rovnováhy mezi bezpečností, náklady a společenskou přijatelností. V Evropě se momentálně vracíme o dvacet let nazpět a zatím převládají emoce.

Zastánci jaderné energetiky věří, že jádro bude nadále důležitým hráčem v globálním scénáři rozvoje energetiky. Odpůrci stejně ohnivě věří, že dny jaderné energetiky jsou po Fukušimě sečteny. Obě strany označují své protivníky za tendenční a zaujaté, to v lepším případě, či za zaslepené a omezené. Znovu zuří hádky nad problémy, jako je nakládání s radioaktivním odpadem, ekonomické a bezpečnostní parametry jaderných elektráren ve srovnání s jinými zdroji elektrické energie, a obecně nad postojem veřejnosti k tomuto průmyslovému odvětví. V nich často vítězí a politické rozhodování ovlivňuje ten, kdo křičí hlasitěji. Vlády, průmysl a finanční sektor budou v této nepřehledné a neracionální situaci obtížně vytvářet jakoukoli energetickou politiku.

Neméně důležité je hledání cest k obnovení důvěry veřejnosti. Nebude-li jaderná energetika přijatelná, dlouhodobě nepřežije. Přes rostoucí vědomí, že vyspělé země provozující jadernou energetiku za ni nemají v krátkém časovém horizontu adekvátní náhradu, nevytváří zatím politické a ekonomické prostředí až na výjimky dostatečnou jistotu a přitažlivost, která by přilákala investory. To se ostatně týká nejen jaderné energetiky, ale výstavby prakticky jakéhokoliv nového většího energetického zdroje. Jaderný průmysl je sice stále přesvědčen o tom, že prokáže výhody a konkurenceschopnost nových jaderných bloků, teprve však uvidíme, zda uspěje.

RNDr. Jan Munzar, CSc.

Vystudoval meteorologii na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze, vědeckou výchovu ve fyzické geografii absolvoval v Geografickém ústavu ČSAV v Brně. Je vědeckým pracovníkem Ústavu geoniky² AV ČR, v. v. i. (veřejné výzkumné instituce), oddělení environmentální geografie v Brně. Zabývá se klimatologií, hydrometeorologií, historickou geografii a environmentální historií. Je autorem řady článků o povodních ve střední Evropě v minulosti.

Monografie:

KOZÁK, Jan T., STÁTNIKOVÁ, Pavla, MUNZAR, Jan, JANATA, Jiří, HANČIL, Vladislav (2007). Povodně v českých zemích. Praha: Professional Publishing.

MUNZAR, Jan (2009). Povodeň jako jedna z možných přírodních katastrof. In: KOHOUTEK, Tomáš, ČERMÁK, Ivo (Eds.) Psychologie katastrofické události. Praha: Academia.

Kontakt: munzar@geonika.cz

Povodeň jako jedna z možných přírodních katastrof v České republice

Jan Munzar

Je přirozeností lidské povahy zajímat se o něco mimořádného. Velký rozdíl je ovšem mezi tím, zda sledujeme informace o přírodních katastrofách v jiných regionech v televizních zprávách, čteme si o nich doma v pohodlném křesle, nebo zda se staneme jejich nechtěnými přímými účastníky.

Česká republika naštěstí patří k územím, kterým nehrozí ani výbuch sopek, ani tropické cyklóny nebo tsunami a kde je i zemětřesení nebezpečím zcela nepatrným. V historickém průřezu postihovaly české země především požáry (ať již přírodního původu – zapálení bleskem, nebo zaviněné lidskou neopatrností či dokonce úmyslným založením). Dalšími katastrofami byly epidemie, hladomory a nebezpečné hydrometeorologické jevy.

K těmto nebezpečným jevům je nutné počítat bouřky, krupobití, vichřice, jarní mrazíky nebo i sporadicky se vyskytující tornáda (tromby). Přírodními katastrofami se však u nás obvykle stávají hydrologické extrémy – povodně a déletrvajících sucha, i když další povětrnostní odchylky od normálního průběhu počasí (např. kruté zimy a sněhové kalamity) nejsou z tohoto hlediska nevýznamné.

1. Co je to, když se řekne povodeň

Máme-li lépe porozumět povodňové problematice, považujeme za potřebné upřesnit pojem tohoto hydrometeorologického fenoménu z hlediska jeho vývoje v českých zemích za bezmála jedno a půlstoletí.

Povodeň jest takové rozhojnění tekutých vod, že břehy i hráze své přestoupí a níže položená místa, v obyčejném stavu suchá, zatopí (Riegrův slovník naučný, 1867).

Povodeň je mimořádně vysoký stav vody, který přinášívá obyvatelům okolních poloh značné škody na polích a majetku (Ottův slovník naučný, 1903).

Povodní jmenujeme obecně každé vystoupení vody z řečiště, ve smyslu vodopisném (hydrografickém) jen ten zjev, kdy hladina vody přestoupí určitou výšku nebo průtok určitou hodnotu průtoku (Vladimír Teyssler – Václav Kotyška: Technický slovník naučný, 1934).

---

² Geonika označuje oblast geověd zaměřenou na procesy vyvolané lidskou činností. Ústav geoniky AV ČR byl založen v roce 1982 z dřívějšího Hornického ústavu Československé akademie věd. Po roce 1989 byl ústav transformován a současně byla do jeho struktury začleněna Brněnská pobočka. Od roku 1993 nese ústav současně pojmenování.

Povodeň – fáze hydrologického režimu vodního toku, která se může vícekrát opakovat v různých ročních obdobích; vyznačuje se náhlým, obvykle krátkodobým zvětšením průtoku a vodních stavů; je vyvolána dešti nebo táním sněhu za oblevy. Poznámka: zpravidla působí na některých úsecích toku hospodářské škody podle stupně vybudované povodňové ochrany.

Katastrofální povodeň – povodeň mimořádné velikosti a dlouhé doby opakování, obvykle způsobující oběti a hospodářské škody (ČSN 73 6530, 1985).

Povodeň – výrazný přechodný vzestup hladiny toku, způsobený náhlým zvýšením průtoku nebo dočasným zmenšením průtočnosti koryta zejména při výskytu ledových jevů (Meteorologický slovník výkladový a terminologický, 1993).

Povodněmi se pro účely tohoto zákona rozumí přechodné výrazné zvýšení hladiny vodních toků nebo jiných povrchových vod, při kterém voda již zaplavuje území mimo koryto vodního toku a může způsobit škody. Povodní je i stav, kdy voda může způsobit škody tím, že z určitého území nemůže dočasně přirozeným způsobem odtékat nebo její odtok je nedostatečný, případně dochází k zaplavení území při soustředěném odtoku srážkových vod. Povodeň může být způsobena přírodními jevy, zejména táním, dešťovými srážkami nebo chodem ledů (přirozená povodeň), nebo jinými vlivy, zejména poruchou vodního díla, která může vést až k jeho havarii (protržení) nebo nouzovým řešením kritické situace na vodním díle – zvláštní povodeň (Zákon o vodách č. 254/ 2001 Sb.).

Z uvedeného přehledu tedy mj. vyplývá, že z čistě hydrologického hlediska není nutnou podmínkou pro užití pojmu povodeň, aby vodní tok při přechodném zvýšení hladiny vyběžil.

1. 1 Kategorizace přirozených povodní na území České republiky

Přirozené povodně vyskytující se v našich podmínkách lze rozdělit do několika hlavních typů:

- zimní a jarní povodně způsobené táním sněhové pokrývky, převážně v kombinaci s dešťovými srážkami (např. konec března a začátek dubna 2006);
- letní povodně způsobené dlouhotrvajícími regionálními dešti; jsou poměrně málo časté, obvykle katastrofické a vyskytují se na všech tocích v zasaženém území (např. červenec 1997 v povodí Moravy a Odry, srpen 2002 v povodí Vltavy, Labe a Dyje);
- letní povodně způsobené intenzivními bouřkovými lijáky, tedy krátkodobými srážkami velké intenzity (často přes 100 mm za několik málo hodin); bývají sice ničivé, ale trvají krátce, zasahují území o malé ploše s povodím řádově desítky čtverečných kilometrů; v ČR jich bývá i několik do roka (např. v létě 2009 na Jesenicku, Novojičínsku, Prachaticku, Strakonicku a Děčínku); v posledních letech se pro tento typ používá název „blesková povodeň“;
- zimní povodňové situace, způsobené především ledovými jevy na tocích i při relativně menších průtocích; vyskytují se v úsecích toků náchylných ke vzniku ledových nápěchů a ledových zácp (příklad: únor 1985 – povodí Moravy, Dyje, Sázava a další toky).

1. 2 Povodňové škody

Povodňové škody lze velmi zjednodušeně dělit na škody materiální a škody nemateriální, tj. počty obětí na životech, krátkodobé i dlouhodobé újmy na zdraví obyvatel v postižených oblastech (např. úrazy, infekční nemoci nebo negativní vlivy na lidskou psychiku) atp.

Dopady mohou být nejen bezprostřední v době konkrétního ohrožení bydliště a života, nýbrž i dlouho přetrvávající obavy a strach z možného opakování povodňové katastrofy, který nepostihuje pouze tamní obyvatele a život obcí, nýbrž může např. způsobit i útlum v investiční činnosti v postiženém regionu s jeho socio-ekonomickými důsledky.

Pokud jde o počty obětí při záplavách, jednou z nejtragičtějších přívalových povodní v českých zemích ve 20. století je případ z 9. června 1970, ke kterému došlo na jižní Moravě v Šardicích a okolí. Tehdy během průtrže mračen voda neuvěřitelně rychle zatopila tamní lignitový důl a třicet čtyři horníků ze sto deseti se ke svým rodinám již nevrátilo. Z politických důvodů byly ovšem v době vrcholící komunistické „normalizace“ informace o této události utajovány.

2. Povodně a lidé v minulosti

Neobvyklé a extrémní přírodní jevy vnímali lidé již od nepaměti s obavami. To se týká i povodní, které sužovaly obyvatele žijící při neregulovaných vodních tocích prakticky každým rokem, obvykle strhávaly lávky, popř. dřevěné mosty, často znamenaly úplné zbídačení lidí, kteří přežili. Povodně ovšem poškozovaly také pozdější mosty kamenné. Např. v únoru 1342 podlehl ledovým krám při katastrofální povodni první kamenný most přes Vltavu v Praze, který nesl jméno královny Judity. Také nový kamenný most, pojmenovaný až později podle jeho zakladatele císaře Karla IV., byl vícekrát vážně poškozen povodněmi, například koncem února 1784. Naposledy se pak Karlův most protrhl při katastrofální povodni počátkem září 1890. Tuto mimořádnou událost sugestivně zachytil nejen jeden z jejích současníků – Jan Neruda, nýbrž ji barvitě popsal i Eduard Bass ve svém slavném románu *Cirkus Humberto*, který vyšel s odstupem půl století:

„Národní divadlo bylo ze dvou stran obliho vodou a představení v něm se muselo přerušit. Rozdivočelá řeka se ježila v celé šíři i délce troskami, které urvala na svém hořéním běhu a které unášela až sem, kde je vrhala na pilíře Karlova mostu. Oblouk za obloukem se zatarasil dřevem z nesčetných vorů a řeka bušila do pilířů tisícerými sochory. Ve mlýnech se vůbec nespalo; a ráno 3. září o půl šesté, za kalné mlhy, zazněl jim do hukotu vod temný rachot jak dunění hromu. Karlův most, Karlův most se řítí! Pátý mostní oblouk se propadl, za ním šestý, sochy svatých stály ještě mezi oběma, pak se začal sesouvat i pilíř, svatý Ignác se skácel do vody a po něm svatý František se svými Indy. Všechny obešla hrůza jakoby z národní zkázy. A před desátou to zarachotilo znovu, zhroutil se ještě osmý oblouk a slavné dílo Otce vlasti trčelo do vzduchu roztrženo ve tři nesouvislé kusy. Lidé se sbíhali a lomili rukama: Karlův most! Naše korunovační cesta! A všechny hrůzy, které obyvatelstvo prožívalo v zatopených ulicích, ustupovaly před tragédií tohoto odvěkého symbolu pražské velikosti a slávy. Ale nebylo možné lkát, všude bylo třeba pomoci a Vladimír Smetana ovšem byl mezi prvními, kteří pracovali k úlevě. Katastrofa se přehnala, teď bylo nutné rozvíjet dílo lidské solidarity, aby rychle zažehnilo ztráty a utrpení jednotlivců.“

Škody postihly celé Čechy, katastrofální povodeň si vyžádala několik desítek životů. Jen v Praze zatopila asi 4 000 domů.

Zmínku o nutnosti se na katastrofální povodeň připravovat najdeme v pražské protipovodňové instrukci, vydané státní správou 28. ledna 1799. Popudem k jejímu sestavení a zveřejnění byly nepochybně panující tuhá zima 1798/99 a neblahé zkušenosti s dopady povodňové katastrofy na Vltavě v Praze po tuhé zimě 1783/84. Už 24. února 1784 se náhle oteplilo a krátce nato už zbyl čas jenom na alarmování vojska k záchranným akcím. A 27. února v poledne se na Prahu valila pohroma. Hladina řeky vystoupila 6 metrů nad normální stav a voda zatopila 114 pražských ulic a 785 domů. Kulminační průtok byl odhadnut na 4850 m³/s; tato – na velmi dlouhou dobu rekordní – hodnota byla překonána až v srpnu 2002.

Začátek zmíněné dvojjazyčné (německo-české) instrukce, kterou signoval Josef hrabě Vratislav z Mitrovic, císařský královský dvorní rada a pražský městský hejtman, zní:

„Návěští pro zdejší obec: O zřízených pozornostech ku pojištění Pražských obyvatelů v případě nějakého rozvodnění.

Aby se nešťastným příhodám, a škodlivým oučinkům rozvodnění, které při budoucím stržení ledu na Moldavě, a rozpouštění tak velikého sněhu pro zdejší obyvatele k obávání jest, dle možnosti zamezilo, a na veřejnou jistotu cílící přípravy časně se zřídily, oznamují se tuto předložené jak z ouřadu vrchnosti v tom učiněné přípravy, tak také oné pozornosti, kterých takovému rozvodnění vystavení obyvatelé v přibližujícím se nebezpečství užívati mají.

Jakož při skutečném rozlívání vod mysl obyvatelů větším dílem zkormoucená, a přítomnost rozumu znamenitě zviklaná jest, a tím samým potřební pomocní prostředkové buď netak jak náleží, aneb nepořádně se užívají, aneb dokona (sic!) potřebovaní nebývají, tudy ale mnohá nešťastná příhoda se stává; pročez především jiným na tom záleží, hned nyní, takové předběžné nástrahy zříditi, kteréžto v času skutečného nebezpečství bez velikého rozmejšlení v oučinek snadno uvedené býti mohou.“

Dodejme, že očekávaná povodeň přišla za necelé čtyři týdny – v noci z 21. na 22. února 1799. Nejprve se vylila voda z roztálené spousty sněhu, k rozrušení ledové celiny Vltavy v Praze došlo až druhý den odpoledne. I když se zatím nepodařilo najít doklady o dobovém vyhodnocení reakcí státní správy, lze se oprávněně domnívat, že alespoň části konkrétních pokynů protipovodňové vyhlášky byly realizovány.

Své zkušenosti s vltavskými povodněmi v Praze v 19. století zachytila živě Karolina Světlá. Shodou okolností se narodila koncem února 1830 v době ohrožení města povodní, která nastala po tuhé zimě 1829/30. Voda v tehdejší Poštovské ulici (která dnes nese spisovatelčino jméno) „dosahovala až na čtvrtý u nás schod, kněz i kmotři připluli ke křtu v kocábkách“.³ „Při každém prudkém v létě lijáku“, líčí K. Světlá dobovou situaci, „při každém náhlém zjara tání rozlila se Vltava po nízkém břehu a zahrnula k nám do ulice. Jaký to povyk nastal pak po domech, obzvlášť udělala-li si potěšení takové v noci. Ponocný řinkal všude u vrat za zvonce, bubny počaly vířit a napomínat celé okolí k ostražitosti, moždíře houkající od Vyšehradu zvěstovaly každou novou ranou, že voda neustále stoupá, nebezpečí že se víc a více blíží. Dolejší byty se začaly v největším zmatku vyklízet a v hořejších se dělalo vystěhovalcům nakvap místo. Lidé nevěděli obyčejně v prvním překvapení, kde na nich hlava stojí, co popadli, do toho se oblekli, co jim bylo nejbližší, to počali odnáseti, skvostné věci zůstaly z největší části v skříních a bezcenné, mnohdy zcela zbytečné předměty uklízely se s velkou prací a namáháním...“

Obzvláště smutně pamětní bytě v tomto ohledu rok čtyřicátý pátý, kdež byl beránek velikonoční ... sněden na ledě za nesmírného návalu lidstva (velikonoční neděle připadla na 23. března 1845). Střelba a bouchání zátek z lahví šampaňských rozléhaly se po bělostné planině zmrzlé řeky tak tuhé, jako by byla z mramoru...

Ledy se hnuly teprve poslední tři v březnu dni... a rozvodněná Vltava dosáhla takové výše, že se mohl člověk u nás z prvního poschodí bez pomoci žebříků do lodky spustit... Byly to dny strastiplné, lidé se dali vodou všude překvapit, byli málokde dostatečně zásobeni jídlem a dřívím, vodou k pití nikde. I nastalo již první den povodně, co babička zvěstovala, trpěli i zámožní lidé hladem a zimou, a ze všech oken v našem okolí rozléhalo se volání o pomoc neb hvízdání na lodky. Ale což byla loďka tam platná, kdež nebylo v domě žebříku, aby se byli mohli po něm lidé do ní dostat, neb kde k žebříku pro vodu nemohli?

Po celé tři noci, co stála voda v naší ulici, nikdo z nás oka nezamhouřil... Každou chvíli ozářil pokoj děsným způsobem svít ze člunků rychlosti šípů okolo veslujících, v nichž seděly úřední osoby (s potravinami, pokrývkami a bochníky chleba)... Arcivévoda sám přívětivě a neúnavně pomáhal, čímž se stalo, že úředníci, kteří měli tentýž úkol svěřený, také přívětivě a úslužně chovati se snažili, což nemívají ještě vůči obecnstvu v obyčejí...

Avšak stálé to nebezpečí všem stejně hrozící vypěstovalo v Poštovské ulici převzácného pospolitého mezi susedstvem ducha... Povodně, vyplašující její obyvatele každou chvílí z pohodlí, ukázaly jim zároveň velmi názorně, kterak to vlastně s těmi lidskými statky dopadá, že totiž dostačí několik hodin učiniti z boháče žebráka.“

Jedním z mnoha kritérií velikosti povodňových škod je počet obětí, který ovšem ve starých kronikářských zprávách buď není udáván vůbec, nebo údaje bývají často nadneseně odhadovány. V novodobé historii se z tohoto hlediska jeví jako nejkatastrofálnější blesková povodeň ve dnech 25.–26. května 1872, vzniklá z mimořádných průtrží mračen zejména v povodí Berounky a Ohře. Podle oficiální statistiky při ní zahynulo 337 osob. Zcela zničeno bylo v postižené oblasti 200 domů a 520 jich bylo vážně poškozeno. Škody na majetku byly vyčísleny částkou 7 milionů zlatých.

3. Katastrofální povodně na Moravě a ve Slezsku v červenci 1997

Bezprostřední příčinou těchto povodní byly dlouhotrvající regionální srážky ve dnech 4.–8. července 1997. V podmínkách České republiky představovaly ojedinělý přírodní jev, v daném území

³ Pro zajímavost: právě Smetanovo nábřeží v místě vyústění ulice Karoliny Světlé je jednou z oblastí Starého Města, kde se už v srpnu 2002 stavěly mobilní protipovodňové bariéry.

historicky dosud nezaznamenaný. Jejich výjimečnost spočívala především v tom, že vydatné srážky zasáhly současně rozsáhlé území o rozloze několika tisíc km² a že trvaly neobvykle dlouhou dobu, téměř pět dnů.

Daleko mimořádnější než zaznamenané denní úhrny srážek byly nově vytvořené rekordy čtyřdenních úhrnů. Na stanici Šance v povodí Odry tehdy spadlo celkem 602 mm srážek (tedy 602 litrů na m²). To bylo o 151 mm více, než dosavadní extrémní úhrny ze všech stanic České republiky za více než sto dvacet let. Právě proto se staly letní povodně v roce 1997 extrémními, neboť dosavadní „český“ rekord 451 mm překonaly současně další tři stanice: Lysá hora naměřila 571 mm, Frenštát pod Radhoštěm 481 mm a Rejvíz 479 mm. To znamená, že za pouhé čtyři letní dny spadlo na stanici Šance nebo Lysá hora více srážek než v Praze v průměru za rok.

V povodí Moravy dosáhl tento čtyřdenní úhrn nejvíce 422 mm ve Starém Městě – Kunčicích, což reprezentuje bezmála čtyřnásobek srážek, které zde obvykle spadnou za celý červenec. Celkově však v tomto povodí spadl podstatně větší objem vody. Jestliže v povodí Odry činil za období od 3. do 7. července 1997 její celkový objem 1, 2 km³, v povodí řeky Moravy (bez povodí Dyje) dosáhl 1,8 km³, tedy o 1/3 více. Je zřejmé, že tak obrovský objem vody, který v obou povodích spadl, vyvolal povodeň, nemající v tomto území ve 20. století obdoby. Nelze se proto divit, že výskyt této povodňové katastrofy jak obyvatele, tak územní i státní orgány východní části České republiky prakticky zaskočil.

Samozřejmě, že k analogickým velkým povodním docházelo i dříve, ale až do roku 1997 neměla s nimi současná česká společnost žádné zkušenosti. Nejen současná generace, ale i několik předchozích podobnou povodeň nezažilo. Většinu lidí tento přírodní živel svou ničivostí zcela zaskočil, protože v posledních sto letech došlo v souvislosti s výskytem povodní **ke ztrátě historické paměti**.

Je to logické, neboť např. v české části povodí Odry se podobné povodně vyskytly naposledy na počátku 20. století (v letech 1902 a 1903) a předtím v roce 1880 a v povodí horního Labe v roce 1897. Z hlediska velikosti kulminačních průtoků se rekordní povodeň, ke které došlo v červenci 1997 na řece Odře v Ostravě – Svinově a v Bohumíně, vyskytuje průměrně jednou za dvě stě let. Na řece Moravě v Kroměříži šlo o průměrný výskyt jednou za tři sta let, v Olomouci jednou za pět set let a na horní Moravě v Raškově dokonce jen jednou za osm set let. Lidský život je ve srovnání s dobou opakování takovýchto extrémů příliš krátký, aby každý člověk měl možnost nebo byl nucen se stát svědkem těchto výjimečných přírodních jevů. Je to jedna z příčin, proč dochází v souvislosti s výskytem povodní ke ztrátě historické paměti. K paměti patří mj. cenné zkušenosti, jak na podobné pohromy obyvatelé a města, popřípadě vyšší územní celky, v minulosti při akutním ohrožení bezprostředně reagovaly, jaká opatření byla v těchto případech přijata, atp.

Tragická bilance povodní na Moravě a ve Slezsku byla šokující: dodatečně je uváděno šedesát mrtvých (z nichž nejméně sedm zemřelo následkem infarktu, vyvolaného šokem), 80 000 lidí evakuovaných, 536 zasažených obcí, 34 zasažených okresů, škody 63 miliard Kč.

K částečné úhradě potřebných obrovských nákladů na obnovu byly vydány státní povodňové dluhopisy. Postižení jednotlivci i podniky měli ovšem řadu problémů, např. s některými pojišťovnami, které začaly tvrdit, že pojištění proti živelním pohromám se na povodně nevztahuje.

Povodně v létě 1997 se kromě velkého počtu lidských obětí a vysokých materiálních škod také zapsaly i do psychiky bezprostředně postižených lidí. Přírodní katastrofa zde zanechala velké jizvy, především strach a bezmoc. A to nejen při nastalém akutním nebezpečí, ale i při psychickém náporu, který souvisel s bezmocným čekáním na jeho avizovaný nástup – jak to zažili např. v Hodoníně, nejposlednějším v řadě měst na dolním toku rozvodněné řeky Moravy, které s nervozitou, strachem a napětím očekávalo příchody povodňových vln.

Dobovou situaci zachycují např. dílčí pasáže z internetových novin „Neviditelný pes“ (<http://pes.eunet.cz>):

12. 7. 1997: Černý týden skončil. Povodeň opadává, zoufalství trvá. Lidé jsou poznamenáni únavou i psychickým traumatem... Je přirozené, že zoufalství postižených povede i k výčitkám a obviňování – jak se to mohlo stát, zda bylo možné zabránit když ne samotné velké vodě, tak zmatkům a chybným rozhodnutím...

16. 7. 1997: Ke škodám materiálním je nutno brát i újmy psychické... Lékaři se obávají vlny psychických poruch, které nastoupí, až vody definitivně opadnou – s úlevou se dostaví beznadějí a hroucení osobnosti.

23. 7. 1997: Povodeň ustupuje... Optimismus je ovšem značně podmíněný a relativní. Situace mnohých lidí, zejména těch starších, je zoufalá a psychiatři se obávají, že až dále povolí napětí, dostaví se vlna psychických zhroucení.

20. 8. 1997: Nová mračna... V postižených oblastech narůstá nervozita, lidé si přestávají pomáhat, nastupuje závist a v jejich stopách nenávisť. Lidé se vzájemně sledují, jak kdo byl postižen a kdo co dostal nebo nedostal.

Pozitivním důsledkem této přírodní katastrofy byla změna ve vnímání protipovodňové ochrany v ČR. Byla podnětem k řadě projektů analyzujících příčiny, průběh a důsledky povodní a navrhuje nových potřebných opatření. V dubnu 2000 pak schválila vláda Strategii ochrany před povodněmi pro území ČR.

4. Blesková povodeň v okolí Olešnice 15. července 2002

Odpoledne 15. července se začaly na Žďársku asi 20–30 km od městečka Olešnice na Českomoravské vrchovině tvořit bouřky. Postupovaly zvolna do blízkosti tohoto městečka, kde se kolem 17. hodiny projeví náhlými přívalovými srážkami. Ty byly mimořádně intenzivní – za necelé tři hodiny napršelo na tamní stanici 171,1 mm (tedy 171,1 litrů vody na m²), doba opakování výskytu tak velkého úhrnu byla vyhodnocena na větší než dvě stě let.

Také v blízkém okolí – Sychotíně, Rozseči a Crhově byly zaznamenány srážkové úhrny výrazně převyšující hodnotu 100 mm. Srážkami postižená oblast byla ostře ohraničená od okolí, kde vůbec nepršelo.

Tak vydatné deště pochopitelně vyvolaly odezvu na povrchových tocích, kde způsobily výraznou povodňovou vlnu krátkého trvání a to i na území, kde vůbec nepršelo. Nejvíce byla postižena horní část povodí a bezprostřední okolí celého toku říčky Hodonínky až po její ústí do řeky Svatky. V Hodonínce nad Olešnicí dosáhl kulminační průtok 8,5 m³/s (doba opakování jednou za 2–5 let), v Olešnici ve Veselském potoce 27 m³/s, v Crhově v Crhovském potoce 42 m³/s a v Hodoníně u Kunštátu v Hodonínce nad obcí 110 m³/s, což shodně reprezentuje dobu opakování více než dvě stě let.

Předpověďt konkrétní lokality, kde se vyskytnou intenzivní bouřkové lijáky, je na rozdíl od letních povodní z déletrvajících regionálních srážek víceméně nemožné. Proto obyvatelé Olešnicka tato blesková povodeň zaskočila nepřipravené. Jen v obci Crhov na Blanensku připravila čtyři rodiny doslova o střechu nad hlavou a během večera hrůzy zde byly ztraceny i dva lidské životy. Celá obec byla kvůli zničené silnici navíc prakticky odříznuta od okolního světa. Proto hejtman Jihomoravského kraje vyhlásil v tomto regionu stav nebezpečí, na postižená místa odjeli pomáhat mimo profesionálních záchranářů i pracovníci blanenské Charity a dobrovolníci z humanitární organizace Adra.

Dopady této bleskové povodně – jak vzniklé materiální škody v řádu nejméně desítek miliónů Kč, tak dvě oběti na životech spolu s újmou na zdraví těch, kteří přežili – byly ale zanedlouho zastíněny jinou povodní, která postihla prakticky celé Čechy.

5. Srpen 2002: po pěti letech opět katastrofa století

Pouhých pět let od katastrofálních povodní na Moravě a ve Slezsku v červenci 1997 došlo v srpnu 2002 v západní polovině České republiky opět k povodním, které svým rozsahem a způsobenými škodami představují katastrofu srovnatelnou s tou předchozí: tentokrát si vyžádaly sedmnáct mrtvých, evakuováno bylo 220 tisíc lidí, postihly 753 obcí v 31 okresech a vzniklé škody byly

vyčísleny na 73 miliard Kč. I když se jedná o údaje jen obtížně srovnatelné, lze zjednodušeně konstatovat, že na Moravě a ve Slezsku bylo více obětí, v Čechách naopak vyšší škody.

Podobně jako v roce 1997 se jednalo o letní povodně, způsobené déletrvajícím deštěm, které zasáhly současně rozsáhlé území (celé povodí Vltavy a některá další povodí). Na většině území v povodí Vltavy spadlo od 11. do 13. srpna 2002 90 až 130 mm srážek, na Šumavě, v Novohradských horách a jejich podhůří spadlo převážně 130 až 190 mm, místy však i přes 200 mm (Prachatice, Slavkov). Rekordní jednodenní úhrn na území ČR⁴ 278 mm (tj. 278 litrů na m²) byl ale zaznamenán 13. 8. 2002 na stanici Knajpa v Jizerských horách (967 m n. m.), kde získal prvenství i dvoudenní úhrn 353,6 mm (za období 12.–13. 8.).

I když atmosférické srážky byly z hlediska úhrnů v Čechách v roce 2002 poněkud menší než na Moravě a ve Slezsku v roce 1997, celkový objem spadlé vody je řádově srovnatelný. Z hydrologického hlediska je možné srovnávat obě katastrofální povodně v ČR jen v omezené míře. Jakkoliv se však z tohoto pohledu lišily, v obou případech se bezesporu jednalo o zcela mimořádné povodně, ke kterým dochází průměrně jednou za více než sto let. V Čechách se jednalo např. na Vltavě v Českých Budějovicích o kulminační průtok s dobou opakování pět set let, ve Zbraslavi a v Praze dvě stě až pět set let a na Labi v Ústí nad Labem sto až dvě stě let. Kulminační průtok Vltavy v Praze dosáhl 5160 m³/s, což reprezentuje novou rekordní hodnotu za období 220 let.

Takovou povodeň nezažily Čechy celé 20. století, poslední srovnatelný případ byla výše zmiňovaná povodeň počátkem září 1890. Současná společnost neměla až do roku 1997 s tak velkými povodněmi vůbec žádné zkušenosti. Jedním z hlavních rozdílů mezi povodněmi v roce 2002 a v roce 1997 je právě to, že v srpnu 2002 se již mohlo využít zkušeností, poznatků a poučení z katastrofy před pěti lety.

Při povodních v létě 2002 se tak již uplatnil zdokonalený integrovaný záchranný systém. Projevilo se to lepší organizací a koordinací záchranných prací. V roce 1997 záchranáři spíše improvizovali a měli problémy se spojením. S tím měli problémy i v roce 2002, když komunikační systém, pořízený do jižních Čech pro případ krizových situací, přestal v některých místech fungovat. Pozitivní roli sehrály při koordinaci záchranných akcí i jednotlivé krajské úřady, které v roce 1997 ještě neexistovaly. Lepšímu fungování záchranných prací je přisuzováno i to, že při povodni 2002 zahynulo podstatně méně lidí díky evakuaci 220 000 osob z ohrožených oblastí; evakuaci nepochybně napomohlo i vyhlášení nouzového stavu pro Prahu a dalších pět českých krajů.

V roce 2002 se projevila i lepší informovanost občanů prostřednictvím médií (především České televize). V roce 1997 se média věnovala tématu povodní s jistým zpožděním. Naproti tomu v srpnu 2002 se publicistika zapojila velmi podrobně již od počátku povodní, dokonce na internetu bylo zřízeno několik on line povodňových zpravodajství. Samozřejmě je možné si klást otázku, zda nedošlo k lepší informovanosti také z toho důvodu, že povodeň zasáhla hlavní město Prahu.

Dodejme v závěru, že jestliže povodňová situace v červenci 1997 zasáhla částečně i východní Čechy, pak vydatné regionální srážky v srpnu 2002 se vyskytly i v povodí Dyje, pravostranného přítoku řeky Moravy. Vyskytly se ve dvou vlnách: první ve dnech 6.–7. srpna, druhá ve dnech 11.–13. srpna 2002, a to zejména rakouské části tohoto povodí, kde při druhé vlně extrémní srážkové úhrny dosáhly nejvíce „jen“ 170 mm. Ovšem první vlnou srážek silně nasycené povodí již nebylo schopné nové přívaly vody zachytit, takže došlo zejména na území Rakouska k silnému rozvodnění hlavního toku

⁴ Zde je nutné poznamenat, že řada českých odborných publikací uvádí pro toto povodňové období jako rekordní jednodenní úhrn 312 mm z 12. 8. 2002 a dvoudenní (za období 12.–13. 8.) 380 mm na stanici Cínovec v Krušných horách. To je ovšem z geografického hlediska jednoznačný omyl. Zmiňovaný úhrn srážek 312 mm byl sice tohoto dne v Krušných horách zaznamenán, ale na stanici německé meteorologické služby Zinnwald – Georgenfeld s nadmořskou výškou 877 m. Tento mimořádný úhrn se stal novým německým rekordem pro celé státní území od počátku pozorování srážek do současnosti. Není proto možné považovat tuto hodnotu za „český“ srážkový rekord, i když stanice Zinnwald je od naší státní hranice vzdálena necelý kilometr a lze oprávněně předpokládat, že na české stanici Cínovec, zrušené v roce 1994, by s velkou pravděpodobností mohl být naměřen téhož dne také denní úhrn přes 300 mm. Takto byly nejvyšší jednodenní srážky na české straně Krušných hor 12. 8. 2002 „jen“ 226, 8 mm a dvoudenní 301, 8 mm na stanici Český Jiřetín – Fláje s nadmořskou výškou 790 m.

Dyje (průtok s dobou opakování sto až dvě stě let), kdy nádrž Vranov průběh povodně již nemohla výrazně ovlivnit. K transformaci povodňové vlny došlo až díky rozlivům na dolním toku Dyje a posléze také zachycením části objemu vody v soustavě Novomlýnských nádrží.

Dyje způsobila krátkodobá zatopení obcí Podhradí a Vranov. K výraznějšímu vyběžení došlo až v dolní části Znojma, kde řeka přechází do rovinatého území. K levobřežnímu přelití břehu Dyje došlo kolem poledne 14. 8. u Dyjákovic a voda vytvořila jezero, které se postupně pohybovalo ve směru na obce Hevlín, Travní Dvůr, Jevišovku a Drnholec. K protržení ochranné hráze došlo v oblasti mezi Hevlínem a Travním Dvorem mimo hlavní tok Dyje na dvou místech, v prvním případě na rakouské straně, ve druhém nedaleko soutoku Staré Dyje a Dyje. Oba případy byly způsobeny vlivem zpětného vzduť vody z vlastního toku řeky Dyje. Jezero vzniklé z nádrží se pohybovalo přes české a částečně i rakouské území ve směru na Novosedly a zůstalo po pravé straně ohrázené Dyje drženou silnicí Drnholec – Brod nad Dyjí a v prostoru mezi obcemi Jevišovka a Novosedly. V těchto rozlivech bylo zadrženo asi 20 mil. m³ vody.

Povodeň na Dyji v srpnu 2002 byla z hlediska velikosti kulminačního průtoku ve Vranově nad Dyjí 364 m³/s čtvrtou největší vyhodnocenou povodní (větší průtoky byly zaznamenány jen v letech 1862, 1900 a 1909). Jeho doba opakování byla vyhodnocena delší než jednou za sto let.

6. Závěr: poučení pro budoucnost?

Názor odborníků, že povodně jsou přirozený přírodní jev a říční nivy jsou zaplavovány přirozeně, není vždy přijímán s pochopením. Naproti tomu se lze často setkat s názorem, že si člověk povodně působí nebo přispívá k nim sám, např. devastací krajiny. Po r. 1948 se oficiálně šířil názor, že se na ničivosti povodní podepsaly chyby kapitalistického společenského zřízení. Jistěže člověk, který ovlivňuje krajinu již od neolitu, má na svědomí ne jeden negativní zásah do krajiny. Nic však nelze srovnat s devastací, kterou přinesl ve druhé polovině 20. století socialismus. Souvisela především s megalomanskou intenzifikací zemědělské výroby, s nevhodnými pozemkovými úpravami i s likvidací trvalých travních porostů v zájmu získání větších ploch pro zemědělskou výrobu. Vedle devastace zemědělské půdy (k níž přispělo např. i nežádoucí udusávání půdy nadměrně těžkou zemědělskou technikou, které brání na polích vsakování většího množství vody) došlo v důsledku znečištěného ovzduší ke katastrofálnímu úhynu lesů, popř. znehodnocení jejich přirozených funkcí. Kromě toho se ve velké míře prováděly nevhodné úpravy vodních toků (jejich kanalizace, napřimování, likvidace ochranných březních porostů).

Je zřejmé, že tak zásadní a plošně rozsáhlé zásahy snížily retenční a retardační schopnosti krajiny a nežádoucím způsobem urychlily odtok srážkové vody a způsobily změnu režimu vodních toků: v době povodní jsou dnes kulminace vyšší a v době sucha naopak průtoky nižší, než byly za přirozeného stavu. Nelze sice popřít, že člověk svou činností průběh a důsledky povodní zhoršil, nic to však nemění na skutečnosti, že povodně jsou přírodní fenomén, jemuž se můžeme bránit jen do určité míry.

Povodně sužovaly obyvatele měst a vesnic u řek a potoků od nepaměti, protože na přirozených vodních tocích byly a jsou normálním, prakticky každoročním jevem. Z hlediska historické paměti je však důležitá dokumentace velkých povodní s poměrně malou četností výskytu. Podle ní lze jednoznačně konstatovat, že povodně, které postihly Českou republiku v červenci 1997 a v srpnu 2002, představovaly v důsledku rekordních úhrnů srážek zcela výjimečné přírodní jevy a mimořádné katastrofy, nemající v našich podmínkách v posledních sto letech obdoby, proto byly i jejich dopady tak velké.

Povodeň v červenci 1997 dostala proto přívlastek „*povodeň 20. století*“. A nelze vyloučit, že povodeň v srpnu 2002 bude ze stejných důvodů „*povodní 21. století*“. Takto označit ji ale budou moci až naši potomci začátkem roku 2101. Zatímco 19. století bylo na území ČR na velké povodně poměrně bohaté (např. na Vltavě v letech 1845, 1862, 1872 a 1890), ve 20. století se zde takovéto povodně téměř nevyšly.

Současná úroveň vědeckých poznatků neumožňuje ale tvrdit, že nyní opět nastává období zvýšeného výskytu velkých povodní, postihujících rozsáhlá území. Daleko častější je totiž v posledních letech výskyt regionálních přívalových povodní, s jejichž prognózami jsou – na rozdíl od těch, způsobených vícedenními srážkami apod. – dodnes problémy. Spočívají v tom, že i když jsou v létě pro území Česka předpovídaný silné bouřky, je stále obtížné upřesnit konkrétní lokality, které postihnou průtrže mračen. Velmi nebezpečnou iluzí je proto názor, že společnost na počátku 21. století dokáže všechny podobné přírodní katastrofy úspěšně předpovídat a jejich dopady ve větším měřítku potlačit nebo dokonce eliminovat. Na druhé straně je třeba mít na paměti, že i poměrně běžná událost se může katastrofou stát, jestliže zastihne lidi nepřipravené.

Výběr literatury:

HLADNÝ, Josef (2007). *Fakta a mýty o povodních*. In: LANGHAMMER, Jakub (Ed.). *Povodně a změny v krajině*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, s. 41–50.

KAKOS, Vilibald (1997). *Extrémní srážky a povodně v červenci 1997*. *Vodní cesty a plavba*, 4, s. 10–18.

MUNZAR, Jan, ONDRÁČEK, Stanislav (2005). *Velké povodně na území České republiky – ztráta historické paměti*. *Historická geografie*, 33, s. 211–237.

MUNZAR, Jan, ONDRÁČEK, Stanislav, KALLABOVÁ, Eva (2009). *Historické povodně – jejich vliv na zánik sídel, změny hranic a podíl člověka na škodách jimi způsobených*. *Historická geografie*, 35/1, s. 359–378.

David Labus, Ph.D.

Působí jako odborný asistent na Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. 1990 absolvoval obor japanologie – orientalistika, v 2000 získal titul Ph.D. prací Sakuma Šózan a vnitřní otevření Japonska. Uskutečnil několik dlouhodobých studijních pobytů na japonských univerzitách v oblasti Tokia. Věnuje se politickým a intelektuálním dějinám Japonska 19. století.

Hlavní publikace:

LABUS, David, SÝKORA, Jan (2000). Japonsko-český znakový studijní slovník. Praha: Paseka.

LABUS, David, YAMADA, Harumi (2008). Příručka japonských sloves. Praha: Karolinum.

LABUS, David (2009). Edice Stručná historie států: Japonsko. Praha: nakl. Libri.

Kontakt: davidlabus@gmail.com

Síla katastrofy, síla vize

David Labus

Obyvatelé japonského souostroví jsou nuceni k soužití s přírodními katastrofami odnepaměti. Hlavním určujícím faktorem je v této souvislosti poloha země, a to hned ve dvojnásobném významu: jednak se Japonsko rozkládá na geomorfologicky nestálém sousedství čtyř zemských desek, které nejsou v klidu, a jednak jeho klima zejména v létě a na podzim ovlivňují větry a srážky monzunového charakteru, které se projevují pověstnými tajfuny nebo mohutnými přivalovými dešti.

1. Katastrofy v tradiční společnosti

V souhrnu se za hlavní projevy přírodních katastrof pokládají tajfuny, zemětřesení, vlny cunami, erupce sopek, požáry způsobené bleskem, záplavy, přivalové deště, zejména jsou-li provázeny sesuvy půdy apod. Tradiční společnost se s těmito hrozbami naučila žít, chápala je jako přirozenou součást svého „vesmíru“, nevytěšňovala je někam mimo okruh svého duchovního života. S propracováním etických, politických, náboženských či spirituálních představ začaly přírodní pohromy nabírat určité souvislosti s formujícím se hodnotovým systémem. Zpravidla podle dobových představ oznamovaly něco neblahého, zejména v souvislosti s kvalitou vlády či vládce, ovlivňovaly vládní rozhodnutí apod.⁵

Míra vlivu neblahých událostí pochopitelně souvisela s charakterem aktuální vlády či socio-ekonomické formace. Je celkem přirozené, že jinou váhu erupcím, bleskům a jiným zlověstným úkazům přikládala celkově velmi zjemnělá a spirituálně až přecitlivělá dvorská šlechta v hlavním městě Heianu (dnešní Kjóto) mezi 9. a 12. stoletím, a jinak ji vnímala mnohem racionálněji uvažující vojenská vláda, která se zformovala na sklonku 12. století na východě země v městě Kamakura, jižně od dnešního Tokia.

V souvislosti s vojenskou vládou je vhodné zmínit mimořádnou událost, která s vnímáním katastrof v Japonsku hluboce souvisí a která měla zároveň zcela výjimečně kladný vliv na domácí spiritualitu. Ve 13. století byly japonské ostrovy hned dvakrát zdánlivě zázračně uchráněny před mongolskou invazí, což vytvořilo živnou půdu mýtům o ochraně Japonska „božskými větry“⁶.

⁵ Jako nejznámější případ se v odborné literatuře uvádí negativní vliv některých přírodních faktorů na rozhodování císaře Kanmua (vládl 781–806) o přesunu hlavního města z Nary nejprve do Nagaoky, a když ta se ukázala jako „nehodná“ (např. i kvůli záplavám a hladomoru), do Heianu, dnešního Kjóta. Ještě zjevnější vztah mezi politikou a přírodní pohromou nabízí poslední výbuch hory Fudži v roce 1707, který byl často vykládán jako „hněv nebes“ vůči šógunu Cunajošimu, s jehož některými kroky byli obyvatelé hlavního města silně nespokojeni.

⁶ V letech 1274 a 1281 se u japonských břehů vylodila mohutná mongolská vojska. V prvním případě došlo k boji na pevnině, v němž měli Mongolové zjevnou převahu, přesto se hned první den stáhli zpět na loď. V druhém ke střetu ani nedošlo. Podvkrát tedy bylo mongolské loďstvo zničeno, zejména je jisté, že v druhém případě, kdy navíc bylo mnohem silnější, byly lodě roztrženy o pobřežní skály. Dnes obecně převládá názor, že v obou případech nezasáhla žádná vyšší moc, nýbrž mimořádně silné tajfuny.

kteréžto byly zneužity v době druhé světové války. Paradoxně tak nejsilnější mýty přežily nikoli z doby spirituálně senzitivní dvorské šlechty, ale naopak z doby reálně jednajících šlechty vojenské.

Můžeme do určité míry hledat souvislosti mezi některými národními charakterovými rysy Japonců jako např. smířlivost s osudem, kolektivní uvažování, ukázněnost apod., a prostředím s četným podílem či výskytem katastrof, ovšem tato otázka by si zasloužila důkladnější zkoumání na rozsáhlejším prostoru, než jaký poskytuje tento příspěvek. Přírodní katastrofy se současně stávaly jakýmsi testy administrativních schopností městských úřadů, magistrátů, správců, kteří zejména při požárech museli improvizovaně organizovat pomoc strádajícímu obyvatelstvu, zejm. distribuovat rýži či jiné potraviny, organizovat záchranné práce, postarat se o nouzové přístřeší nebo dokonce poskytnout určité finanční či hmotné prostředky na překlenovací období. Dodejme, že úřady zpravidla tyto mimořádné úkoly zvládaly, svoji roli možná hrál i fakt, že většinu ze série těchto zkoušek připravenosti představovaly městské požáry, takže se úředníci mohli opřít o určité precedenty či vyzkoušené institucionální mechanismy.

I díky určité zkušenosti obyvatelstvo zpravidla přijímalo pohromy relativně bez nějakých mimořádných excesů v chování. Kdybychom však uvažovali reakci obyvatelstva na mimořádné události jako takové, vyskytly se občas i mimořádné případy. Když např. roku 1853 do Edského zálivu vpluly tzv. „černé lodě“, neboli na japonské poměry mohutné válečné plachetnice amerického námořnictva, jejichž komíny chrlily oblaka černého kouře, zavadalo to příčinu k pověstem, že cizí barbaři do svých lodí zapřáhli sopky z Izu (nedalekého poloostrova), a obyvatelstvo úprkem opouštělo svá sídla v okolí hlavního města Eda (dnešní Tokio).

2. Katastrofy v moderní společnosti

V moderní společnosti přírodní pohromy pochopitelně ztrácejí mnohé ze svých tradičních náboženských a jiných kulturních konotací, a naopak na významu získávají jejich materiální rozměry. Připomeňme jen naprosto nejvýznamnější zemětřesení:⁷ v poledne 1. září 1923 Tokio, Jokohamu a jejich okolí postihlo jedno z nejničivějších zemětřesení v japonských dějinách co do rozsahu škod, nikoli však síly otřesů. Zahynulo při něm odhadem 130 000 až 140 000 obětí, nepočítaje v to ty, kteří zůstali bez přístřeší.

Ze současnosti je dobře známo zemětřesení v Kóbe, které udeřilo 17. ledna 1995 se silou „pouhých“ 6,8M. Oběti na životech nebyly sice ve srovnání s jinými katastrofami tak velké (udává se 6434 obětí), nicméně hmotné škody napáchalo značné.

Rostoucí komplikovanost infrastruktury, rostoucí počet obyvatel, nerovnoměrná urbanizace, ale i mnohé další negativní lidské faktory jako např. ne vždy důsledné dodržování stavebních norem, finanční tlaky na snižování nákladů při projektování staveb, rostoucí zadušenost různými legislativními překážkami a další a další v souhrnu zvyšují míru i riziko negativních dopadů na regiony a též schopnost včas a adekvátně zasáhnout. Katastrofy se tak v poslední době stávají spíše ukázkami opakující se úřední neschopnosti efektivně a rychle se rozhodnout a poskytnout rychlou, účinnou a přesně cílenou pomoc.⁸

V poslední době a zejména v souvislosti se zničujícím březnovým zemětřesením v oblasti Tóhoku se však vedle momentálních ničivých účinků za čím dál tím závažnější považují i účinky dlouhodobé. Nemám tím na mysli problém dlouhodobého zamoření rozsáhlého území, ale spíše sociální, demografické a s tím konec konců spojené i ekonomické dopady na celé regiony. Japonsko již dlouhou dobu trpí postupující depopulací venkovských oblastí, mladí lidé se stěhují rostoucím tempem do pohodlnějších měst, a očekává se, že tento trend bude v oblasti Tóhoku, která odjakživa patřila spíše k méně rozvinutým, ještě zesilovat.

⁷ Pro jednoduchý a praktický přehled zemětřesení v Japonsku viz http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_earthquakes_in_Japan

⁸ U zemětřesení v Kóbe je např. známé čekání psů na letišti, než jim byl úředně povolen vstup do země, trestuhodné bagatelizování rozsahu neštěstí (opět) v Kóbe tokijskou vládou a její snaha svalit odpovědnost za řešení na místní samosprávu atd.

Opět se musím omezit pouze na naznačení problému – je to ostatně především parketa demograficko-sociologická, ale již teď je alarmující tempo tzv. fastfoodizace, což je trefný pojem pro trend, kdy se rozrůstají předměstí na úkor obytných čtvrtí se všemi negativními důsledky, mezi nimiž především dominuje úplná ztráta vazeb rezidentů na své okolí a s tím související kriminalita, zhoršující se občanská vybavenost a další.

3. Síla vize

Na katastrofy jako takové lze pohlížet i z jiného úhlu pohledu, lze je chápat jako dějnotvornou, či společenskotvornou sílu svého druhu. Náhlá, nečekaná a navíc vysoce dramatická situace, která se na základě kolektivní zkušenosti může kdykoli opakovat, má nemalý potenciál nutit obyvatele daného regionu k aktivní spolupráci, např. na stavbách nebo při organizaci práce.

Nemohu se zde pouštět do hlubších úvah na téma, jakou měrou se zemětřesení, výbuchy sopek nebo záplavy podílely na tradičně relativně vysokém stupni organizovanosti japonské společnosti v širokém slova smyslu. Z japonských dějin bych snad jen připomněl, že záhy poté, co se začíná formovat japonská civilizace jako taková, se etické, politické či ideologické iniciativy ujímá panovnický dvůr, a je to tedy od počátku ústřední, nikoli místní moc, která určuje směr vývoje.

V konkrétní rovině to znamenalo, že od samotného příchodu buddhismu do země na počátku 6. století je otázka náboženského vyznání silně zatížena politikou, tj. rituál či nauka neslouží primárně k uspokojení duchovních potřeb jedince, nýbrž je vnímána spíše v souvislosti s politickou mocí. Panovnický dvůr zároveň přijímá celý civilizační model per se ze sousední Číny, a to jak v oblasti legislativy (formulace zákoníků), tak hospodářství (pravidelné přerozdělování polí), vojenství (neúspěšný pokus o udržování rolnických armád), o písemnictví a dalších humanitních oblastech ani nemluvě.

Konfuciánské hodnoty navíc bránily většímu prosazení váhy osobnosti oproti zájmům celku, a tato tendence se v průběhu dějin spíše prohlubovala. V politice lze například často pozorovat kolektivní vládní orgány, relativně omezenou moc panovníka apod. Již od středověku i na úrovni vesnice začínají převládat spíš dostředivé nad odstředivými tendencemi, a tak se od nejnižších společenských organizačních jednotek postupně prosazuje kolektivní uvažování, a s tím snadnější řiditelnost či ovladatelnost společnosti.

Kolektivní zájmy získaly na významu od 17. století poté, co se konfucianismus stal jakousi oficiální etickou či morální doktrínou vládnoucího rodu Tokugawa. V rovině politické opět lze zmínit klíčové zásady věrnosti a poslušnosti svému pánu, což platilo především pro vládnoucí vrstvu samurajů, ale i mezi měšťany se prosadily podobné hodnoty. Pro jedince měl být hlavním smyslem a cílem jeho snažení rod jako jeho nejbližší entita, nikoli on sám. Podobně tomu bylo i na venkově, kde se základním subjektem, jemuž vrchnost vyměřovala daň, stala celá vesnice, nikoli jednotlivý sedlák. Země, rozdělená na zhruba 260 knížectví, jako celek byla byrokraticky poměrně efektivně spravována, i když model správy byl nastaven příliš staticky a v 19. století si již nedokázal poradit jak s vlastní krizí, tak se stále více sílícími impulzy ze zahraničí.

3. 1 „Sen Meidži“ jako ukázka síly národní vize

Naproti tomu moderní období Meidži (1868–1912) se stalo ukázkou síly vize. Japonsko do něho nedobrovolně vstoupilo jako zaostalá polofeudální společnost, které hrozil propad do polo- či přímo koloniálního postavení, do něhož byla později uvržena sousední Čína, nicméně vláda dokázala ve složité situaci hierarchizovat jasně priority a s vizí vybudování moderního a silného národa úspěšně položila základy kapitalistického hospodářství i moderní byrokraticky řízené společnosti.

Vláda na samém počátku své existence vytyčila cíl vybudovat „bohatou zemi se silnou armádou“ (často se uvádí i japonsky – „fukoku kjóhei“). Přestože země v některých oblastech disponovala určitým potenciálem k úspěšné modernizaci (zejména v ekonomice – objevily se první případy úspěšného dovozu technologií, manufakturní výroby, pokročilých způsobů plateb, značný

naakumulovaný kapitál v rukou obchodnictva atd.), Japonsko muselo překonat hluboké stavovské, politické a regionální překážky.⁹

Podstatným aspektem hodnotového a politického sjednocení národa pod jednou vizí moderního rozvoje byl pocit ohrožení. Když prakticky na samém počátku pominulo nebezpečí ozbrojené invaze ze strany západních námořních mocností, zůstával strach z domněle podvrtného působení křesťanství na domácí nevyzrálé a nezkušené obyvatelstvo.

Vláda ale především dokázala společnost přesvědčit o nutnosti se jako národ politicky sjednotit, a přitom měla tři protihráče na scéně. Nemalou oporu jí od samého počátku poskytovala inteligence, která v žádném případě s vládou bezezbytku nesouzněla, ale v základních otázkách vzdělávat obyvatelstvo a pěstovat v něm národní cítění se s vládou shodovala. Část politicky neúspěšných samurajů sice odešla do politické opozice a dokázala aktivovat značnou společenskou podporu zejména mezi probouzející se venkovskou elitou, ale vláda dokázala toto hnutí (tzv. Hnutí za občanská práva) efektivně potlačit kombinací represe i chytrých politických kroků. Posledním, třetím protihráčem, se stal moderní tisk. Vztahy novinových společností a vlády byly zpočátku značně napjaté, avšak nakonec převážil konsenzuální duch a zejména v krizích naopak noviny překypovaly vypjatým nacionalismem, který naopak zmenšoval diplomatický manévrovací prostor vlády vůči cizině.

Celkově se – nejen politicky, ale i hodnotově – v celé moderní společnosti na sklonku 19. století prosadil duch meritokracie, dominance byrokratických a vojenských kruhů, čímž byl vliv politických stran coby výrazu a politické síly lidu a konstitucionalismu na dlouhá léta značně omezen.

Pravý vrchol společenské pyramidy, který měl nejsilnější jednotící potenciál, však představoval císař se svou symbolickou mocí a autoritou – vládne z vůle božstev v nepřerušené genealogické linii, je jejich potomkem, a proto je mezi všemi monarchy světa jedinečný. S ním jsou jakožto jeho „děti“ – řečeno dobovou rétorikou – v příslušné míře jedineční i jeho poddaní, celý japonský národ. Tato ve zkratce podaná úvaha poháněla rychle početně silící obyvatelstvo ostrovní říše v pochodu za oním „snem Meidži“, jenž se na počátku 20. století, po mimořádném úsilí dvou generací, naplnil ve statusu Japonska jakožto nejsilnější regionální mocnosti.

Změnu přinesla první světová válka, která důkladně zamíchala kartami na pomyslném hráčském stole, u něhož již slábnoucí západní mocnosti „hrály“ o koloniální osud mnoha zemí Orientu. Japonsko, které jako pověstný „pozdní příchozí“ k onomu hracímu stolu obrazně řečeno právě zasedlo, najednou zjišťovalo, že mu chybí spoluhráči: Británie a USA dávaly najevo ochotu vyklidit dálnovýchodní scénu, Čína se národně dramaticky probouzela a v Japonsku v zásadě spatřovala stejného imperiálního nepřítele jako v odcházejících západních mocnostech, Koreu Japonsko čerstvě anektovalo, takže i zde byla animozita velmi silná. Na druhé straně Japonsko bylo nuceno účastnit se na přelomu let 1921 a 1922 námořní odzbrojovací Washingtonské konference, kterou můžeme v kontextu tohoto výkladu chápat jako prvotní pokus o politiku kolektivní bezpečnosti v oblasti Pacifiku a Východní Asie.

3. 2 Vize postupu „Na vlastní pěst“

Zkrátka Japonsko se v nových poměrech ocitlo bez jasné a dlouhodobé vize, a to nejen zahraničně politické, ale i domácí, která se projevovala hlubokým pocitem mezigeneračního odcizení. Starší ročníky nelibě pozorovaly, jak se mnozí příslušníci mladé generace, která se měla stát budoucí elitou, nechávají nakazit různými formami tzv. „nebezpečného myšlení“ z Evropy, od anarchismu a socialismu, k různým formám „neplodného“ individualismu, oscilujícímu kolem vlastního ega. Životní úroveň v meziválečné společnosti sice postupně a v průměru rostla, nicméně rychleji narůstaly nově vzniklé rozpory mezi dvěma společenskými tábory: na jedné

⁹ *Stavovské překážky: přestože vláda již r. 1869 provedla důležité sociální reformy, různé předsudky, např. vůči bývalým „nečistým“ vrstvám, stále přetrvávaly, jakož i některá privilegia. Politické: trvalo prakticky jednu generaci, než si obyvatelstvo skutečně uvědomilo, že každý obyvatel jakožto daňový poplatník má právo i možnost usilovat o nějaké politické zastoupení na národní úrovni. Regionální: přes hluboké reformační změny v jednotlivých prefekturách (bývalých knížectvích) panovaly značně odlišné poměry a obyvatelstvu chybělo národní vnímání.*

straně relativně prosperovala „moderní“ města, jejichž obyvatelé těžili z technologického pokroku, růstu spotřeby a výhodnějšího zastoupení v Parlamentu (městské volební okrsky byly na počet obyvatel menší, městských poslanců tedy bylo na počet obyvatel víc než venkovských), na druhé straně se na venkově a ve vojenských kruzích formoval konzervativní tábor. Střet mezi oběma společenskými uskupeními nakonec – s jistou mírou zjednodušení – v podstatě rozhodla Světová hospodářská krize, která znamenala rozhodující společenskou ztrátu důvěry v kapitalismus jakožto systém, který dokáže splnit vnitro- i zahraničně- politické cíle.

Na počátku 30. let 20. století se proto prosadila nová revolucionizující vize, jejímž základním hnacím motorem byl nacionalismus: populačně „zdravě“ expandující a civilizačně úspěšná ostrovní říše si musí zajistit životně důležitý přístup k surovinám sama, neboli po zklamání z nevydařené spolupráce s anglo-americkými mocnostmi v mírových, ale velmi složitých 20. letech je třeba rozhodnosti a „postupu na vlastní pěst“. Toto byla skutečná vize, a to nikoli jen v národním, nýbrž v civilizačním rámci, protože vojenské kruhy, nyní považované za rozhodující sílu, která společnost očistí od kapitalistických zlořádů, předpokládaly, že konečný střet se odehraje mezi Japonskem jakožto vedoucí silou asijské civilizace, a Spojenými státy jako dominantní „bílou“ mocností.

3. 3 Vize poválečného hospodářského růstu

Poslední z trojice velkých vizí, které lze v moderních dějinách Japonska rozeznat, je modla poválečného hospodářského růstu, potažmo jeho deriváty, například plán zdvojnásobení příjmů obyvatel, vyhlášený v 60. letech premiérem Ikedou.¹⁰ Tuto vizi lze do určité míry vidět jako opak předválečného vývoje: vyrostla z pragmatického přesvědčení slavného poválečného premiéra Jošidy (srovnávaného s německým kancléřem Adenauerem), že pro zemi – a konec konců i její okolí – bude nejvýhodnější vrhnout veškerý potenciál do rozvoje hospodářství, přičemž o obranu země se v zásadě postará mocný americký spojenec.

Konkrétním cílem této vize bylo „dohnat a předejít“ Západ, tentokrát v hospodářském růstu. Z logiky věci zde nefiguroval žádný nepřítel, protože Japonsko se na několik desetiletí stalo šťastným příjemcem rozšiřujícího se okruhu pokročilých západních technologií, a byly mu navíc generózně otevřeny bohaté západní trhy. Základní paradigma bylo tedy v nejhrubších rysech stejné jako v případě vize období Meidži: vyrovnat se odlišné (západní) civilizaci jejím napodobením, dohnáním jejího technologického náskoku.

Poté, co bylo hlavních vytčených cílů dosaženo a Japonsko se na přelomu 70. a 80. let stalo druhou největší ekonomikou svobodného světa, opět nastala situace tápání, umocněná obdobnými mezinárodně politickými aspekty. Podobně jako japonská vláda a diplomacie strategicky lavírovaly po rozpadu koloniálního světa, nedokáží obdobné struktury zformulovat dlouhodobou vizi v období po rozpadu světa bipolárního.

V této souvislosti se v poslední době mluví o tzv. „ztracených 10 letech“ na konci let devadesátých, a nově o „ztracených 20 letech“ nyní na konci první dekády nového století. Tato – a různá další klíše – odráží celospolečenskou bezradnost nad tím, jak nutně současná společnost potřebuje radikální strukturální reformy, a současně jak jsou tyto reformy neproveditelné, zejména kvůli krizi elit. Předchozí velké reformy – na počátku období Meidži, a po 2. světové válce – byly provedeny pod autoritářskými vládami, dnes političtí vůdcové nejsou schopni najít odvahu k tak radikálním krokům, nebo – jako v případě premiéra Koizumiho – nenajdou potřebnou míru konsenzu mezi politickou reprezentací. Jako určitý symbol klesající politické stability je možno vnímat klesající průměrnou dobu, po kterou se japonští premiéři udrží v úřadu: mezi roky 1955 a 1989 toto číslo činilo 3,7 roku, do roku 2000 kleslo na 1,2 roku.¹¹

¹⁰ Na sklonku roku 1960, v době nejhlubší krize poválečné demokracie v Japonsku, kdy byla přes masový odpor veřejnosti násilně v Parlamentu protlačena revize Bezpečnostní smlouvy s USA, vyhlásil poté nově zvolený premiér Ikeda Hajato atraktivní a ambiciózní plán zdvojnásobit reálné příjmy obyvatelstva během deseti let. Cíle bylo nakonec dosaženo zhruba za sedm let.

¹¹ Zdroj: A. Gordon, *A Modern History of Japan*, Oxford UP, 2003, s. 321.

4. Závěr

Pohled do nedávné minulosti naznačuje, že vize v japonské moderní společnosti hrály mimořádně důležitou úlohu. Není dokonce přehnané říci, že právě srozumitelně formulovaným vizím, ať politickým, nebo ekonomickým, s nimiž se ztotožnila rozhodující část obyvatel, japonská společnost vděčí za vysokou životní úroveň a stabilitu, které dosáhla (zahraniční aspekty raději ponechme stranou). Zároveň ale platí, že tyto vize vyžadovaly přinejmenším tři podmínky: silnou politickou reprezentaci, která jedná v rámci národního státu; pocit zaostávání za Západem; a k tomu srozumitelnost vize, její řekněme identifikační potenciál, který dokáže generovat schopnost obětovat osobní prospěch ve prospěch (národního) celku.

Z tohoto pohledu je dnešní situace nová: Japonsko nepovstává jako onen bájný fénix z popela války či feudální zaostalosti, ale srovnává se především se sousední Čínou, která ho čerstvě předstihla na pozici druhé nejsilnější ekonomiky světa. Toto srovnávání se týká jak ekonomického, tak i politického vlivu a nese známky nervózního nacionalismu na obou stranách. Potenciál státu, který dokázal v minulosti hrát roli nositele „pokroku“, se zdá rovněž poněkud vyčerpaný či aspoň oslabený. Zničující zemětřesení jak z Kóbe roku 1995, tak z Tóhoku roku 2011 ukázala, že schopnost státu adekvátně reagovat je – pokud možno objektivně viděno – přinejmenším problematická a značná část tíže katastrofy dopadá na místní samosprávu. Navíc se vláda potýká se skutečně celonárodními vážnými problémy jako např. tempo stárnutí populace nebo neschopnost efektivně provést strukturální reformy. Jak ukázaly televizní záběry z Fukušimy, Japonci se stále mohou opřít o tradiční morálku, s níž tyto katastrofy obdivuhodně zvládají, ale ekonomicko-sociální faktory jako např. depopulace zasažených regionů, problém s kontaminovanými potravinami aj. jsou jí čím dál těžším soupeřem.

Výběr literatury:

GORDON, Andrew (2003). A Modern History of Japan. Oxford UP.

REISCHAUER, Edwin O., CRAIG, Albert M. (2000). Dějiny Japonska. Praha: NLN.

JANSEN, Marius B. (2000). The Making of Modern Japan. Harvard University Press.

články z japonského denního tisku Asahi šinbun, The Japan Today, Jomiuri šinbun

Slovo na závěr sborníku

Na minulé konferenci *Neštěstí a vina* oceňovali účastníci mj. to, že se seznámili s druhými a navázali užitečné kontakty. Jako navazující téma navrhovali odpuštění, pokání. Na téma pokání se už začínáme připravovat v bytových seminářích, které spolu pořádají *Psychosociální intervenční tým ČR* a o. s. *Rafae*.

V hodnotících dotaznících konference 2011 *Otřásání a trvání* se objevilo větší rozpětí navrhovaných témat (včetně odpuštění a pokání): věnovat se příště další zemi; víra + pokora + současnost; možnosti duchovní první pomoci v podmínkách ČR; jaké konkrétní občanské hodnoty zastáváme; světová náboženství a rozdíly jejich příslušníků; pojetí pohostinnosti v různých kulturách a náboženstvích; jsou biologické zbraně reálnou hrozbou?; odpovědnost jedince vs. odpovědnost komunity, celku; informace a katastrofy; církve a neštěstí. Posledně zmíněnému bude pravděpodobně věnována příští konference na podzim roku 2012.

Shodovali jste se, že bylo málo času na jednotlivé příspěvky, a upozorňovali jste na další možná vylepšení. Také někdo z Vás napsal: *Udržte si obsah, formu i tým, s kterým konferenci připravujete.*

Spolupracovníci jsou na věci nejdůležitější. Děkuji proto Mgr. Kateřině Halfarové, která vytváří pro konferenci organizační zázemí a spolu s dobrovolníky (letos to byly Marie a Markéta Boščíkové, Anna Krátká, Daniel Hrdinka) udržuje její pohodový průběh.

Děkuji též Ing. Evě Pavelkové, člence *Psychosociálního intervenčního týmu ČR*, která tento sborník dává graficky dohromady.

Děkuji kolegům z olomoucké Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého za ochotu s námi náplně konferencí promýšlet a dotvářet danou tematickou řadu jejich jarními symposii.

Těšíme se na další setkávání s Vámi.

Bohumila Baštecká a spolupracovníci